

CHINY – DZIEDZICTWO I PRZEMIANY AZJA WSCHODNIA

Beata Bochorodycz

AUTORYTARNY I DEMOKRATYCZNY POTENCJAŁ – JAPŃSKIE STOWARZYSZENIA SĄSIEDZKIE W UJĘCIU INSTYTUCJONALIZMU HISTORYCZNEGO¹

Polityczne idee, praktyki i instytucje wszystkie są umiejscowione historycznie i geograficznie; są funkcją czasu i miejsca, w którym zostały stworzone i odtworzone oraz są w niestannym ruchu².

Wstęp

Stowarzyszenia sąsiedzkie w Japonii stanowią przedmiot polemiki od lat. Spory te dotyczą zarówno ich autonomii w stosunkach z administracją publiczną i dobrovolności członkostwa, a tym samym ich obywatelskiego charakteru, jak również okresu i genezy powstania. Niniejszy artykuł przeprowadza analizę debaty na ten temat, śledząc transformację i metamorfozę stowarzyszeń sąsiedzkich z perspektywy instytucjonalizmu historycznego.

Artykuł składa się z czterech części, z których pierwsza omawia pokrótce koncepcje instytucjonalizmu historycznego oraz główne założenia i definicje przyjęte w niniejszym artykule, druga przedstawia współczesne stowarzyszenia sąsiedzkie pod względem struktury, finansowania i działalności, jako że brak jest

¹ Wiele materiałów wykorzystanych przy pisaniu tego artykułu zebrałam podczas pobytu badawczego w Sigur Center for Asian Studies na Uniwersytecie George'a Washingtona w Waszyngtonie w 2019 r., w ramach stypendium Fulbrighta. Serdeczne podziękowania kieruję szczególnie do prof. Mika Mochizukiego oraz dyrektora Centrum, prof. Benjamina Hopkinsa.

² Mary Alice Haddad, *Building Democracy in Japan*, Cambridge University Press, New York 2012, s. xii.

jakichkolwiek opracowań w języku polskim na ten temat, trzecia zawiera rys historyczny, a czwarta przeprowadza analizę przyczyn odrodzenia się stowarzyszeń po zakończeniu wojny w Azji i na Pacyfiku w 1945 r. Główny argument artykułu osadza się na dwóch twierdzeniach. Po pierwsze, zasady konstytucyjne dla stowarzyszeń sąsiedzkich zmieniały się pod wpływem dominującego reżimu politycznego, a w powojennym procesie transformacji zmiana następowała i następuje stopniowo i wielowarstwowo przede wszystkim pod wpływem zmiany pokoleniowej oraz innych czynników systemowych i środowiskowych. Po drugie, stowarzyszenia sąsiedzkie odrodziły się i rozwinęły po wojnie w wyniku zależności od ścieżki i efektu samowzmacniania, czyli pozytywnych doświadczeń mieszkańców z funkcjonowaniem tych organizacji w poprzednich okresach jako narzędziem rozwiązywania wspólnotowych problemów i zaspokajania określonych potrzeb.

1. Ramy teoretyczne

Stowarzyszenia sąsiedzkie to instytucje polityczne, definiowane za Geoffreyem Hodgsonem jako *zintegrowane systemy reguł kształtujące interakcje społeczne*³, gdzie reguły z kolei oznaczają normy postępowania i konwencje społeczne, w tym także przepisy prawne, formalne i nieformalne zasady⁴. Japońskie stowarzyszenia sąsiedzkie zostaną zatem przedstawione w ujęciu instytucjonalizmu historycznego, który jako tradycja badawcza zajmuje się analizą sposobu, w jaki *procesy i wydarzenia w czasie wpływają na powstanie i transformację instytucji*⁵, po to by spojrzeć na nie z szerszej perspektywy czasowej i przyjrzeć zachodzącym w nich zmianom. Poprzez prześledzenie procesu zmian reguł, jakimi rządzą i rządziły się stowarzyszenia sąsiedzkie w Japonii na przestrzeni lat, spróbuję zastanowić się nad przyczynami odrodzenia się i ich rozwoju w okresie powojennym. W dotychczasowej debacie na temat tych organizacji jest to podejście nowe. Pozwala ono na syntetyczne ujęcie procesu rozwoju stowarzyszeń oraz na uporządkowanie i osadzenie dyskusji na ich temat w konkretnych ramach czasowych.

Tradycja instytucjonalizmu historycznego jest bardzo bogata i nie ma tu miejsca, by omówić nawet pokrótce najważniejsze wątki. Skupię się zatem na przedstawieniu kluczowych pojęć wykorzystanych do dalszej analizy, takich jak krytyczne momenty, zależność od szlaku, samowzmacnianie oraz typologia zmian, którym

³ Geoffrey M. Hodgson, *On defining institutions: Rules versus equilibria*, „Journal of Institutional Economics” 2015, t. 11, nr 4, s. 501.

⁴ *Ibidem*, s. 503.

⁵ Orfeo Fioretos, Tulia G. Falleti, Adam Sheingate, *Historical Institutionalism in Political Science. The Oxford Handbook of Historical Institutionalism*, Oxford University Press, Oxford 2018, s. 5.

podlegają reguły rządzące instytucjami. **Krytyczne momenty** (*critical junctures*) to okres znaczącej zmiany, dokonującej się w stosunkowo krótkim czasie, która pozostawia po sobie wyraźne ślady⁶ albo w ujęciu Jamesa Mahoneya, momenty wyboru jednej z możliwych opcji⁷. Zmiana reguł może być także wynikiem losowego czy przypadkowego wydarzenia⁸, a nie tylko zaplanowanych działań aktorów politycznych. John Hogan określa dwa istotne warunki dla zaistnienia momentów krytycznych, po pierwsze, pojawienie się tzw. generatywnego rozłamu (*generative cleavage*), czyli sytuacji konfliktowej, takiej jak wojny, rewolucje, kryzysy ekonomiczne, zamachy stanu, wygrane wybory, zmiany demograficzne, które przyczyniają się do powstania (generują) zmiany; a po drugie, zmiana musi być znacząca, szybka i szeroka (*encompassing*)⁹. Krytyczne momenty rozpoczynają także proces tworzenia szlaku (ścieżki, ang. *path*), z którego zejście staje się z czasem trudne¹⁰. Sytuację tę określa się mianem **zależności od szlaku** (*path dependence*), czyli silnej tendencji do historycznej kontynuacji oraz trudności zmiany instytucyjnych reguł w późniejszym czasie. Według Paula Piersona dzieje się tak między innymi ze względu na pozytywną informację zwrotną, zwaną inaczej efektem **samowzmocnienia się** (*self-reinforcement*)¹¹. Funkcjonujący w instytucjach aktorzy polityczni podtrzymują lub odtwarzają istniejące wcześniej instytucje ze względu na określone korzyści i pozytywne doświadczenia. W przypadku zmian reguł postępujących w sposób powolny i stopniowy mogą się one dokonywać, jak podsumowują James Mahoney i Kathleen Thelen, w formie **zamiany** (*displacement*), czyli usunięcia istniejących zasad i wprowadzenia nowych, **nakładania** (*layering*) – dodania nowych obok lub na istniejące reguły, **dryfowania** (*drift*), czyli zmiany wpływu istniejących zasad pod wpływem zmian w środowisku oraz **przekształcenia** (*conversion*), czyli zmiany interpretacji oraz wdrażania istniejących reguł przez aktorów politycznych¹².

W odniesieniu do pojęć społeczeństwo i organizacje obywatelskie, które przewijają się w całym artykule, warto wyjaśnić, że społeczeństwo obywatelskie rozumiane jest w niniejszej pracy jako sfera pomiędzy państwem a rynkiem, w której

⁶ O. Fioretos et al., *Historical...*, s. 10.

⁷ James Mahoney, *Path-Dependent Explanations of Regime Change: Central America in Comparative Perspective*, „Studies in Comparative International Development” 2001, t. 36, nr 1, s. 113.

⁸ O. Fioretos et al., *Historical...*, s. 12.

⁹ John Hogan, *Remoulding the Critical Junctures Approach*, „Canadian Journal of Political Science” 2006, t. 39, nr 3, s. 664–667.

¹⁰ O. Fioretos et al., *Historical...*, s. 12.

¹¹ Paul Pierson, *Politics in Time. History, Institutions, and Social Science*, Princeton University Press, Princeton 2011, s. 20–22, 30–40; *idem*, *Not Just What, but When: Timing and Sequence in Political Processes*, „Studies in American Political Development” 2000, t. 14, nr 1, s. 73.

¹² James Mahoney, Kathleen Thelen, *Explaining Institutional Change: Ambiguity, Agency, and Power*, Cambridge University Press, New York 2009, s. 13–20.

organizacje obywatelskie działają na rzecz dobra publicznego, nie dążąc ani do zdobycia władzy politycznej, ani ekonomicznie rozumianego zysku. W japońskiej debacie publicznej i naukowej **obywatelskość** odnosi się zarówno do określeń *shimin* (ang. *citizen*), *jūmin* (dosł. *mieszkaniec*)¹³, ale i **samorządność** (*jichi*) na niższym poziomie lokalnym niewielkiego obszaru (*chiiki*). Poziom samorządności czy autonomii lokalnej (*chiiki jichi*) jest geograficznie mniejszy niż gmina i nie stanowi jednostki administracji publicznej, czym różni się od samorządności i autonomii samorządów terytorialnych (*chihō jichi*)¹⁴.

Czym są stowarzyszenia sąsiedzkie?

W Japonii istnieje prawie 300 tys. stowarzyszeń sąsiedzkich, z których ponad 75% może się pochwalić członkostwem na poziomie wyższym niż 80% wszystkich gospodarstw domowych na ich obszarze¹⁵. Należą one do najliczniejszych organizacji obywatelskich w Japonii z najliczniejszą liczbą członków oraz największą liczbą uczestników w organizowanych przez nie wydarzeniach. Dla porównania liczba samorządów terytorialnych w Japonii wynosi 1724¹⁶ przy całkowitej populacji Japonii sięgającej prawie 126 mln (2020).

Czym właściwie są stowarzyszenia sąsiedzkie? Definicja wcale nie jest prosta i łatwiej jest zacząć od stwierdzenia, że **nie** są one obecnie organami administracji państwowej. Choć dyskusje trwają, należy podkreślić, że organizacje te są **autonomicznymi** podmiotami obywatelskimi, a uczestnictwo w nich jest **dobrowolne**. O autonomii i dobrowolności stowarzyszeń pisałam w innym miejscu, warto jednak podkreślić fakt, że kwestie autonomii i obywatelskości są ważne, gdyż decydują o obywatelskim charakterze stowarzyszeń, a także fundamentalnie je odróżniają od organizacji okresu militaryzmu¹⁷.

Formalnie o tym, że stowarzyszenia sąsiedzkie nie są podmiotami administracji publicznej, mówi Ustawa o samorządzie terytorialnym (*Chihō jichihō*) z 1957 r.

¹³ Pomijam określenie *kokumin* (国民), które dosłownie znaczy *obywatel*, ale i *naród*, a odnosi się do członka wspólnoty politycznej, jaką jest państwo.

¹⁴ *Shimin* (市民, ang. *citizen*), *jūmin* (住民, dosł. *mieszkaniec*), samorządność (自治, *jichi*), mały lokalny obszar (*chiiki*, 地域), samorządność lokalna (*jiiki jichi*), samorządność samorządów terytorialnych (*chihō jichi*, 地方自治).

¹⁵ Robert Pekkanen, Yutaka Tsujinaka, Hidehiro Yamamoto, *Neighborhood Associations and Local Governance in Japan*, Routledge, London, 2014, wersja elektroniczna Kindle, loc. 1906 (rys. 4.1).

¹⁶ e-Stat, *Shichōson sū o shiraberu* [Badania dotyczące liczby gmin], 1 kwietnia 2002, <https://www.e-stat.go.jp/municipalities/number-of-municipalities> [dostęp 1 kwietnia 2020].

¹⁷ Beata Bochorodycz, *Stowarzyszenia sąsiedzkie w Japonii – Organizacje obywatelskie czy podwykonawcy administracji publicznej?*, artykuł w przygotowaniu, uzupełnienie w korekcie.

(art. 260, ust. 2, pkt 6), która stwierdza, że organizacje sąsiedzkie *nie mogą być rozumiane jako część administracji publicznej lub inne podmioty pożytku publicznego*¹⁸ nawet w przypadku uzyskania przez nie specjalnej licencji (*ninka*) z Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Komunikacji (MSWiK). Ponieważ żadna inna ustawa czy rozporządzenie o charakterze ogólnokrajowym nie dotyczy bezpośrednio stowarzyszeń sąsiedzkich (jedynie zarządzenia lokalne), zapis Ustawy o samorządzie terytorialnym można odnieść do wszystkich, nie tylko licencjonowanych *chōnaikai*.

W kwestii dobrowolności wypowiedział się Sąd Najwyższy Japonii w kwietniu 2005 r., orzekając jednoznacznie, że każdy *ma prawo opuścić stowarzyszenie*, gdyż członkostwo nie jest obowiązkowe¹⁹. Kwestia dobrowolności jest oczywiście złożona, gdyż przymus może przybierać różne formy, także presji społecznej. W Japonii bierze się ona między innymi z powszechnego przekonania, że *zasadniczo wszyscy powinni należeć*²⁰, gdyż stowarzyszenia działają na rzecz dobra publicznego. Podkreśla się przy tym kulturowy rys Japończyków, który przejawia się w kolektywizmie, niechęci do odstawiania czy też chęci utrzymania grupowej harmonii²¹. Uleganie niewidzialnej presji otoczenia nie jest jednak typowe tylko dla japońskich stowarzyszeń, ale charakteryzuje wiele innych organizacji na świecie, takich jak organizacje religijne, stowarzyszenia typu Kluby Rotary czy Lions, rady rodzicielskie (PTA)²² i inne.

Stowarzyszenia sąsiedzkie określane są po japońsku wieloma różnymi nazwami, w tym na przykład jako: *jichikai*, *chōnaikai*, *chōkai*, *burakukai*, *kukai*, *ku*²³. Przyczyny takiego zróżnicowania mają swoje korzenie w historii oraz specyfice regionalnej. Najstarsze podmioty często mają w nazwie terminy *chōnaikai* lub *chōkai* (dosł. „stowarzyszenia (osób z jednej) jednostki *chō/machi*”²⁴) lub inne,

¹⁸ Administracja publiczna (*gyōsei soshiki*) oraz podmiot/grupa pożytku publicznego (*kōkyō dantai*) to terminy prawne regulowane odrębnymi przepisami.

¹⁹ Saibansho [Sądy], *Jichikaihi tō seikyū jiken* [Sprawa dot. żądania zapłaty za stowarzyszenie sąsiedzkie], *Saikōsai hansho hanreishū* [Zbiór wyroków sądu najwyższego], https://www.courts.go.jp/app/hanrei_jp/detail2?id=62595 [dostęp 14 kwietnia 2020].

²⁰ Kamiya Kōsetsu, *Chōnaikai wa gimu desuka: komyunittii to jiyū no jissen* [Czy *chōnaikai* jest obowiązkowe? Praktyka wspólnoty i wolności], Shogakukan, Tōkyō 2014, wersja elektroniczna Kindle, loc. 1879.

²¹ *Ibidem*, loc. 1227–1250.

²² R. Pekkanen, *Japan's Dual Civil Society: Members Without Advocates*, Stanford University Press, Stanford 2006, s. 91.

²³ *Jichikai* (自治会), *chōnaikai* (町内会), *chōkai* (町会), *burakukai* (部落会), *kukai* (区会), *ku* (区). Sōmushō [Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Komunikacji], *Chōnaikai, chi'en dantai, sankō shiryō* [Materiały referencyjne dot. *chōnaikai* i innych organizacji sąsiedzkich], 2013, s. 4.

²⁴ *Chō* (inaczej czytane *machi*, 町) w starożytnej Japonii było jednostką miary dystansu i powierzchni; w okresie Heian (792–1192) funkcjonowało także jako jednostka rewiru w stolicy Heian (współczesne Kioto) o określonej długości i powierzchni; obecnie termin ten oznacza małe miasto, miasteczko lub też pomniejsze jednostki podziału administracyjnego w miastach.

w których słowo *chō/machi* zastępują analogiczne nazwy jednostek (*buraku, ku* itp.). Nowsze podmioty powstałe po 1945 r., w nawiązaniu do zasad i norm nowo przyjętego wówczas systemu politycznego – demokracji liberalnej, zaczęto określać najczęściej jako stowarzyszenia samorządowe (*jichikai*). Według Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Telekomunikacji 44,4% stowarzyszeń zawiera obecnie w swojej pełnej nazwie określenie *jichikai*, do której dodaje się nazwy własne miejsca, 22,9% – *chōnaikai*, 12,5% – *ku*, 11,4% – inne, 6,0% – *chōkai*, a tylko 1,7% – *burakukai* itd.²⁵

W Ustawie o samorządzie terytorialnym stowarzyszenia sąsiedzkie nazywane są formalnie *grupami utworzonymi w oparciu o więzy sąsiedzkie (więzy ziemi) (chi'en ni yoru dantai)* lub w skrócie *organizacje sąsiedzkie (chi'en dantai)*, w skład których wchodzi osoby zamieszkujące określony obszar. Nie pojawiają się natomiast w niej ani razu wyżej wymienione terminy (*chōnaikai, jichikai* itp.). Mimo braku zapisu powyższych nazw szczegółowych w ustawie zarówno Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Telekomunikacji, jak i inne osoby czy podmioty życia publicznego w oficjalnych dokumentach prawnych używają określeń jednoznacznie kwalifikujących *jichikai, chōnaikai, chōkai, burakukai, kukai, ku* jako **organizacje sąsiedzkie** czy **organizacje utworzone na podstawie więzów sąsiedzkich**. I tak na przykład w nazwie jednej z nagród przyznawanej przez MSWiK znajduje się następujące określenie: Nagroda Ministra Spraw Wewnętrznych i Telekomunikacji dla Zasłużonych Organizacji Sąsiedzkich, takich jak *Jichikai* i inne (*Jichitai tō Chi'en ni Yoru Dantai Kōrōsha Sōmu Daijin Hyōshō*). Ze względu na mnogość nazw określających stowarzyszenia sąsiedzkie w ustawie przyjęto nazwę ogólniejszą (organizacje/grupy sąsiedzkie – *chi'en dantai*), choć i tak w powszechnym dyskursie, w tym na przykład w mediach, tytułach licznych książek i artykułów prasowych, najczęściej pojawiają się określenia *chōnaikai*, gdyż jednoznacznie i symbolicznie odnoszą się do stowarzyszeń sąsiedzkich. Ze względu na fakt, że nazwa *jichikai*, choć częściej obecnie stosowana, posiada szersze pole znaczeniowe, w niniejszym artykule będę korzystać zamiennie z terminów *chōnaikai* lub polskiego tłumaczenia **stowarzyszenia sąsiedzkie** (w skrócie STS)²⁶.

²⁵ Sōmushō [Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Komunikacji], *Kōkyōshi no renkei (chiiki no kyōjo soshiki no arikata ni tsuite)* [Solidarność pomiędzy *kō*, 公 (publiczne), *kyō* (wspólnotowe) i *shi*, 私 (prywatne) (sposób funkcjonowania lokalnych organizacji samopomocowych)], 2019, s. 11.

²⁶ Stowarzyszenia sąsiedzkie istnieją także w innych państwach, w tym np. w Chinach, patrz Krzysztof Gawlikowski, *Konfucjański model państwa w Chinach*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 2009, s. 63, 68, http://codogni.pl/subpage/cbap/wp/isp_konfucj_model_panstwa.pdf [dostęp 21 maja 2020]. Nakata Minoru porównuje jednostki sąsiedzkie mieszkańców w wielu krajach świata w Azji, Europie i Ameryce Północnej. Patrz Nakata Minoru, *Sekai no jūmin soshiki: Ajia to Ōbei no kokusai hikaku* [Organizacje obywatelskie na świecie. Międzynarodowe porównanie Azji oraz Europy i Ameryki Północnej], Jichitai Kenkyūsha, Tōkyō, 2000.

Definicje naukowe

W odniesieniu do definicji naukowych zaskakuje przede wszystkim ich niewielka liczba przy jednoczesnym bogactwie opracowań. Do najczęściej przytaczanych należą dwie, jedna autorstwa japońskiego znawcy przedmiotu Nakaty Minoru, a druga amerykańskiego badacza Roberta Pekkanena. Nakata, który od lat zajmuje się kwestiami samorządności lokalnej i obywatelskiej, wymienia pięć cech czy reguł, w ujęciu instytucjonalizmu historycznego, konstytutywnych dla stowarzyszeń sąsiedzkich²⁷:

- 1) Mają geograficznie zdefiniowany, wydzielony i niepokrywający się z innymi obszar;
- 2) Podstawową jednostką członkowską są domostwa;
- 3) Zakłada się przynależność zasadniczo wszystkich domostw;
- 4) Zajmują się kompleksowo różnymi problemami danego obszaru;
- 5) W rezultacie powyższych cech występują jako reprezentacji tego obszaru wobec administracji publicznej czy innych zewnętrznych podmiotów.

Druga definicja autorstwa Pekkanena charakteryzuje stowarzyszenia sąsiedzkie jako:

dobrowolne ugrupowania, których członkowie pochodzą z małych, geograficznie wyznaczonych i oddzielnych obszarów mieszkalnych (sąsiedztw), i których działalność jest zróżnicowana i skoncentrowana na tym obszarze²⁸.

Taką też definicją posługuje się zespół Tsujinaki Yutaki, byłego profesora Uniwersytetu Tsukuba, którego członkiem jest Robert Pekkanen, a który przeprowadził najszerzej zakrojone badania w ostatnich latach na temat stowarzyszeń sąsiedzkich w Japonii²⁹. W definicji Pekkanena zwraca uwagę określenie *dobrowolny*, co jest zgodne także z omówioną powyżej obecną literą prawną, wyrażoną w Ustawie o samorządzie lokalnym (art. 260, ust. 2, pkt 2.3 oraz pkt 7)³⁰.

Z punktu widzenia rozważanej w niniejszym artykule kwestii odrodzenia się i funkcjonowania STS po wojnie powyższe definicje potraktowałam jako zbiory konstytutywnych dla *chōnaikai* zasad, a następnie wykorzystałam do historycznej analizy ich rozwoju. Z definicji Nakaty można wyabstrahować pięć zasad

²⁷ Nakata Minoru, *Chiki bunken jidai no chōnaikai jichikai* [Chōnaikai i jichikai w czasach decentralizacji samorządowej], Jichitai Kenkyūsha, Tōkyō 2007, s. 12.

²⁸ R. Pekkanen, *Japan's Dual...*, s. 87.

²⁹ *Idem et al.*, *Neighborhood...*

³⁰ Punkty te mówią, że do organizacji sąsiedzkiej może należeć każdy, kto ma adres na danym obszarze oraz że nie wolno odmówić członkostwa pojedynczym osobom.

określających: (1) obszar, (2) członków (domostwa), (3) członkostwo (zasadniczo wszystkie domostwa), (4) cele (rozwiązywanie problemów wspólnoty) i (5) funkcje (reprezentacja wspólnoty), a z definicji Pekkanena – trzy: (A) członkostwo (dobrowolność), (B) obszar, (C) cele (działalność na rzecz wspólnoty). Przy tak uproszczonym schemacie widać, że zasadnicza różnica między tymi definicjami odnosi się do zasady członkostwa – dobrowolności. Z formalnego punktu widzenia mamy tu jednak do czynienia z paradoksem, gdyż według definicji Pekkanena przedwojennych stowarzyszeń sąsiedzkich, szczególnie tych z okresu militarystyki, nie można zaliczyć nie tylko do organizacji obywatelskich, ale nawet do stowarzyszeń sąsiedzkich *per se*. Definicja Pekkanena innymi słowy zawęża istnienie i funkcjonowanie STS tylko do okresu pookupacyjnego. Jednocześnie w swoich pracach Pekkanen niekonsekwentnie stosuje określenie *stowarzyszenia sąsiedzkie* (*neighborhood associations*) w odniesieniu do organizacji z okresu przed- i wojennego³¹. Z analitycznego punktu widzenia stosowniej będzie zatem przyjąć **dobrowolność** członkostwa za cechę normatywną związaną z określoną, demokratyczną wizją organizacji obywatelskich, czyli z wartościami i normami systemu demokratycznego. Z drugiej strony należy zauważyć, że definicja Nakaty, choć stanowi użyteczne narzędzie analizy, nie obejmuje całej bogatej sfery wartości. Przyjmując zatem szerszą i nieco zmodyfikowaną definicję Nakaty w niniejszym artykule, przeanalizuję zmiany konstytutywnych zasad STS pod kątem następujących elementów: (1) obszaru, (2) członków (kto?), (3) członkostwa (w jaki sposób?), (4) celów, (5) funkcji i (6) wartości. Zasady (1–5) stanowią formalne instytucjonalne zasady (*formal-institutional rules*), rozumiane za Hackerem, Piersonem i Thelen, jako reguły zasadniczo obligatoryjne i podlegające egzekucji przez stronę trzecią, podczas gdy wartości (6) – jako nieformalne instytucjonalne zasady³². Kwestia obszaru – ściśle określony i stosunkowo niewielki obszar **sąsiedzki** – jest relatywnie najmniej spornym elementem tej definicji.

Na koniec tych rozważań warto jeszcze podkreślić dwa ważne aspekty japońskich organizacji sąsiedzkich. Po pierwsze, historycznie ich formy były bardzo zróżnicowane zarówno pod względem: nazw, struktury, obszaru występowania – zróżnicowanie regionalne, zróżnicowanie ze względu na tereny wiejskie i miejskie, oraz pod względem daty i genezy powstania, czyli czasu, kiedy powstały, oraz podmiotu inicjującego (działanie oddolne i spontanicznie lub odgórne i rządowe). Po drugie, choć poniższa analiza dotyczy skali mikro, czyli bezpośrednio stowarzyszeń sąsiedzkich, ich działalność i funkcjonowanie są silnie uzależnione

³¹ R. Pekkanen, *Japan's Dual...*, s. 102–108.

³² Jacob S. Hacker, Paul Pierson, Kathleen Thelen, *Drift and Conversion: Hidden Faces of Institutional Change*, w: James Mahoney, Kathleen Thelen (red.), *Advances in Comparative-Historical Analysis*, Cambridge University Press, Cambridge 2015, s. 183.

od poziomu makro, czyli poziomu państwowego, w tym od istniejącego reżimu politycznego, dominujących struktur i instytucji.

2. Współczesne stowarzyszenia sąsiedzkie

Cele i funkcje

Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Telekomunikacji wymienia cztery podstawowe cele i funkcje organizacji opartych na więzach sąsiedzkich, które mają przyczyniać się do³³:

- umacniania podstawy życia społecznego na danym obszarze;
- budowy i rozwoju relacji sąsiedzkich, systemu ochrony przeciwpożarowej; upiększania obszarów zielonych i organizacji wspólnych porządków itp.;
- rozwoju harmonijnych więzi sąsiedzkich i dobrobytu mieszkańców (*jūmin fukushi*)³⁴;
- budowy pomostu między mieszkańcami danego obszaru a administracją publiczną.

Jak widać z powyższego opisu, cele stowarzyszeń obejmują bardzo szerokie spektrum spraw dotyczących danego obszaru i jego mieszkańców, czym zasadniczo różnią się od organizacji pozarządowych (NPO, NGO) ukierunkowanych na wybrane i ściśle określone zadania. Na podstawie nieco zmodyfikowanych kryteriów przyjętych przez badaczy Kikuchiego Miyoshiego i Egamię Wataru poniższy opis typowej działalności *chōnaikai* został podzielony na cztery sfery: (a) rozwiązywanie problemów, (b) rozpowszechnianie informacji, (c) kultura, sport i rekreacja oraz (d) administracja i zarządzanie³⁵.

³³ Sōmushō [Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Telekomunikacji], *Sōmushō sakusei shiryō, shiryō 5-1* [Dokumenty przygotowane przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Telekomunikacji], 10 lutego 2016, s. 2, <https://www8.cao.go.jp/shokun/jihenkou/20160210/shiryō5-1.pdf> [dostęp 19 maja 2020].

³⁴ Po japońsku *fukushi* (福祉) oznacza także opiekę społeczną. STS w rzeczywistości uczestniczą w wykonywaniu pewnych zadań administracyjnych związanych z polityką społeczną.

³⁵ Kikuchi i Egami wyszczególnili trzy kategorie działalności: rozwiązywania problemów, administracji i zarządzania oraz tworzenia zażyłych więzów. Kikuchi Miyoshi, Egami Wataru, *Komyuniti no soshiki to shisetsu* [Struktura i obiekty wspólnot], Taiga Shuppan, Tōkyō 1998, rozdz. 2. W późniejszym okresie dodali oni czwartą kategorię *działalności samorządowej (jichi katsudō)*, Kikuchi Miyoshi, *Chōnaikai to wa nani ka* [Czym są chōnaikai?], „Teikyō Shakaigaku” 2002, t. 15, s. 68–69.

(a) **Rozwiązywanie problemów wspólnotowych.** Do zadań mających na celu rozwiązywanie wspólnotowych problemów można zaliczyć działania na rzecz prewencji przestępczej i bezpieczeństwa komunikacyjnego, na wypadek klęsk żywiołowych czy pomoc społeczną. Do najczęstszych form działalności w tym zakresie należy organizacja różnego rodzaju patroli: antyprzestępczych, szkolnych oraz bezpieczeństwa ruchu. Patrole antyprzestępcze (*bōhan*), czyli prewencji kryminalnej polegają na regularnym obchodzeniu i sprawdzaniu, czy nie ma w okolicy włamań, kradzieży, podejrzanych osobników czy innych niepokojących zjawisk. Patrole szkolne to z kolei grupa osób z opaskami na przedramieniu lub w innych specjalnych i łatwo rozpoznawalnych strojach rozstawionych na głównych drogach prowadzących do szkoły podstawowej (ewentualnie średniej), w tym szczególnie na przejściach dla pieszych. Patrole te w godzinnych porannych i popołudniowych monitorują bezpieczeństwo dzieci idących, a potem wracających ze szkół. Patrole bezpieczeństwa ruchu, często łączone z patrolami szkolnymi, dbają o porządek i bezpieczeństwo w kluczowych miejscach komunikacyjnych, na przykład na przejściach dla pieszych czy skrzyżowaniach. W ramach tej działalności ustawiane są także tablice informacyjne ostrzegające na przykład przed wybiegającymi dziećmi, gwałtowanym zakrętem, zwężeniem drogi czy inną nagłą sytuacją. Stowarzyszenie zajmuje się także podłączaniem dodatkowego oświetlenia w miejscach zaciemnionych. Oświetlenie miejsc publicznych należy oczywiście do zadań administracji publicznej krajowego czy lokalnego szczebla, dlatego też dodatkowe oświetlenie dotyczy najczęściej pomniejszych dróg i ścieżek, z których korzystają tylko mieszkańcy danego obszaru³⁶.

Historycznie stowarzyszenia sąsiedzkie były i pozostają silnie zaangażowane w sprawę ochrony przeciwpożarowej, ze względu na duże zagrożenie tym żywiołem w Japonii. Gęsta zabudowa, drewniane budowle, kuchenki gazowe i piecyki na olej w połączeniu z częstymi trzęsieniami ziemi stanowią idealne warunki dla tego typu wypadków. W przypadku pożogi stowarzyszenia sąsiedzkie zapewniały doraźne schronienie, jedzenie, ubrania, a także częściowo środki finansowe zebrane z dobrowolnych datków na odbudowę domu. Członkowie *chōnaikai* wspierali się wzajemnie także w sprawach rodzinnych, takich jak pogrzeby i śluby, pomoc osobom starszym i niepełnosprawnym czy też pomoc w razie przypadków losowych. Wprawdzie w ostatnich latach coraz częściej organizacja pogrzebów i ślubów powierzana jest specjalistycznym firmom, niemniej jednak, jak wynika z badań Tsujinaki i jego zespołu, zaangażowanie stowarzyszeń sąsiedzkich w tego typu

³⁶ Nakata Minoru *et al.*, *Chōnaikai no subete ga wakarū gimon nanmon hyakumon hyakutō: bōhan bōsai kara kaiteki na machizukuri made* [Sto pytań i odpowiedzi na trudne pytanie dotyczące zrozumienia chōnaikai: Od prewencji przestępczej i działań przeciwko klęskom żywiołowym do działań na rzecz rozwoju], Jakometei Shuppan, Tōkyō 2008, wersja elektroniczna Kindle, loc. 2232–2280.

uroczystościach pozostaje bardzo wysokie: ponad 68,9% wszystkich przebadanych podmiotów potwierdziło w nich udział w jakiejś formie³⁷.

(b) Rozpowszechnianie informacji. Ważnym zadaniem STS jest rozprowadzanie informacji dotyczących życia codziennego w *chōnaikai*, roznoszenie biuletynu gminnego oraz innych wiadomości urzędowych, które przekazywane są za pomocą tzw. teczki z ogłoszeniami (*kairanban*, dosł. *tablica*). *Kairanban* to dla wielu Japończyków jeden z głównych symboli działalności *chōnaikai*. W okresie militarizmu powstała na ten temat bardzo popularna piosenka³⁸. Teczka przekazywana jest w ustalonej kolejności z domostwa do domostwa, a jej obieg potwierdzany na liście podpisem. Wymiana teczki *kairanban* ma na celu także bezpośredni kontakt twarzą w twarz. Rozpowszechnianiu informacji służą także tablice z ogłoszeniami, które są stawiane w centralnych dla wspólnoty miejscach. W czasach współczesnych niektóre *chōnaikai* zaczęły prowadzić strony internetowe, wykorzystywać Facebooka i inne media społecznościowe do komunikacji, choć ze względu na dominację osób w wieku okołoemerytalnym w zarządach STS³⁹ nie jest to jeszcze powszechna praktyka.

(c) Sport, kultura i rekreacja. Organizacja festiwali (*matsuri*), zajęć kulturalno-sportowych i rekreacyjnych, święta sportu czy kultywacja tradycyjnej sztuki, pokazy i warsztaty z tańca, śpiewu, innych sztuk performatywnych, taichi, jogi – mają służyć rekreacji i utrzymaniu dobrego stanu zdrowia, ale także budowaniu i utrzymywaniu relacji dobrosąsiedzkich oraz kształtowaniu tożsamości wspólnotowej. Z tego powodu badacze Kikuchi i Egami określili tę kategorię dosłownie jako *shinboku*, czyli tworzenie „zażytych więzi” wspólnotowych. Wielu współczesnym Japończykom stowarzyszenia sąsiedzkie kojarzą się, obok wspomnianej powyżej teczki *kairanban* czy noworocznego zwyczaju *mochitsuki* (dosł. *ubijania ryżu*)⁴⁰, z letnim festiwalem zmarłych (*obon matsuri*). Określenie festiwal *obon*, a nie na przykład obrzęd, święto czy ceremonia, jest o tyle adekwatny, że mimo religijnego pochodzenia i znaczenia tego święta przybiera ono przeważnie formę zabawy: wspólnego tańca na wyznaczonym terenie (na skwerze, w parku lub lokalnej świątyni), który zostaje bogato udekorowany lampionami oraz obstawiony stoiskami z jedzeniem, napojami i wszelkimi innymi dobrami. Inne wydarzenia

³⁷ R. Pekkanen *et al.* *Neighborhood...*, loc. 2926. Patrz też Theodore C. Bestor, *Neighborhood Tokyo*, Stanford University Press, Stanford 1990, wersja elektroniczna Kindle, loc. 3282–3385.

³⁸ Patrz np. *Tonarigumi*, <https://www.youtube.com/watch?v=ogRlSePDen8> [dostęp 20 maja 2020].

³⁹ R. Pekkanen *et al.*, *Neighborhood...*, loc. 1660 (tabela 3.6).

⁴⁰ *Mochitsuki* to noworoczna tradycja wspólnego *ubijania ryżu* czy dokładniej *ubijania mochi* w specjalnym pojemniku, najczęściej ogromnym moździerzem wykonanym z drewna lub kamienia, za pomocą drewnianych młotów (*kine*). Jedna osoba ubija, a druga przewraca ubijaną masę kleistego ryżu, który został uprzednio namoczony i sparzony. Ryż jest ubijany do momentu uzyskania gładkiej, jednorodnej konsystencji, dzielony na małe kulki i wspólnie spożywany.

religijne związane ze stowarzyszeniami sąsiedzkimi, zwłaszcza te o dłuższej tradycji, organizowane są wokół lokalnych świątyń sintoistycznych (rodzimej religii japońskiej) i lokalnego bóstwa opiekuńczego. Elementy ludyczne i widowiskowe – tańce, grupowe noszenie przenośnej świątyni *mikoshi*, zawody pomiędzy takimi zespołami, parady mieszkańców przebranych w historyczne stroje – są nadal obecne i bardzo mocno eksponowane. W ostatnich czasach festiwale takie stały się także ciekawostką turystyczną, wspomagającą lokalną gospodarkę.

(d) Administracja i zarządzanie. Ostatnia ważna kategoria działalności stowarzyszeń sąsiedzkich to, ogólnie ujmując, administracja i zarządzanie, w tym utrzymanie i nadzór nad miejscami składowania śmieci, segregacja i działania na rzecz redukcji odpadów, prace porządkowe ulic i parków, a także utrzymanie budynków i innych obiektów należących do wspólnoty.

Gromadzenie i wywóz odpadów komunalnych odbywają się w Japonii nie na poziomie poszczególnych domostw tak jak w Polsce, ale na poziomie stowarzyszeń sąsiedzkich. Ważnym zadaniem stowarzyszeń jest zatem organizacja wspólnych miejsc gromadzenia odpadów, w tym dbałość o ich czystość, wyznaczanie dyżurnego domostwa oraz prawidłowość wynoszonych śmieci. Każda miejscowość określa dni tygodnia na poszczególne rodzaje odpadów (plastiki, szkło, odpady użytkowe, papier itd.). Z punktu widzenia mieszkańców ważne jest, aby miejsca składowania śmieci były dobrze oznakowane, czyste i zabezpieczone na przykład przed ptactwem czy szczurami.

Organizowanie wspólnych prac porządkowych na terenach zielonych, skwerach, w parkach, na ulicach i w innych miejscach wspólnych, raz lub kilka razy w miesiącu, stanowi sposób na utrzymanie czystości, ale także na integrację społeczną. Obecnie w niektórych organizacjach, zwłaszcza w tych powstałych na nowych osiedlach w dużych miastach, do sprzątania i porządków zatrudnia się firmy zewnętrzne, opłacane ze składek członkowskich. Choć bywa i tak, że mimo korzystania z usług firm zewnętrznych STS organizuje dodatkowe wspólne porządki raz lub dwa razy w roku jako wydarzenie integracyjne.

Struktura i finansowanie

Stowarzyszenia sąsiedzkie są bardzo zróżnicowane także pod względem struktury i finansowania. Z punktu widzenia funkcjonowania każdej organizacji istotny jest fakt wewnętrznego podziału na mniejsze jednostki zwane zespołami lub związkami (*han* lub *kumi*), które skupiają około 10–20 domostw (zob. tabela 1)⁴¹.

⁴¹ Nakata Minoru *et al.*, *Chōnaikai no subete...*, loc. 327, 528–540.

To właśnie tego typu grupy stanowią najmniejszą jednostkę organizacyjną stowarzyszeń sąsiedzkich. Są na tyle małe, że wszyscy mieszkańcy mogą się dobrze poznać. Zespołowi przewodzi *hanchō*, czyli jego szef, spośród szefów wybierany jest najczęściej przewodniczący stowarzyszenia i jego zastępcy. Użycie formy męskiej w tym wypadku jest o tyle uzasadnione, że w przeważającej większości szefami zespołu oraz przewodniczącymi *chōnaikai* (97%) są nadal mężczyźni⁴².

Struktura STS i nazwy poszczególnych jednostek, jak pokazuje tabela 1, są bardzo skomplikowane i niejednorodne⁴³. Stowarzyszenia sąsiedzkie (*chōnaikai*, *jichikai*), podzielone na *han* lub *kumi*, łączą się na różnych poziomach w federacje, które na szczeblu krajowym reprezentuje Ogólnokrajowa Federacja Stowarzyszeń Samorządowych, choć jej członkami są zarówno federacje prefekturalne, jak i kilka miejskich. Nie wszystkie prefektury czy gminy, w tym miasta, mają organizacje parasolowe oraz nie wszystkie *chōnaikai* należą do federacji na poziomie wyższym niż gminny. I przede wszystkim należy silnie podkreślić, jak zostało to także zaznaczone graficznie w tabeli 1, że podstawowym i najważniejszym obszarem działań jest poziom pojedynczych *chōnaikai* i *jichikai* oraz wchodzących w ich skład podjednostek (*han* lub *kumi*). W ostatnich czasach znaczenia nabierają także federacje STS na poziomie rejonu szkolnego (*kōku*) (zob. tabela 2)⁴⁴.

Tabela 1. Nazwy i poziomy działalności podmiotów sąsiedzkich

Poziom	Nazwa polska	Nazwa japońska
Nazwa prawna	organizacje sąsiedzkie, dosł. organizacje oparte na więzach ziemi/sąsiedzkie	<i>chi'en dantai</i> , <i>chi'en ni yoru dantai</i> 地縁団体・地縁による団体
Nazwy ogólne	organizacje sąsiedzkie, grupa/kolektyw więzi sąsiedzkiej, grupa/kolektyw lokalny, organizacja lokalna, organizacja mieszkańców regionu	<i>kinrin soshiki</i> 近隣組織, <i>chien shūdan</i> 地縁集団, <i>chiiki shūdan</i> 地域集団, <i>chiiki soshiki</i> 地域組織, <i>chiiki jūmin soshiki</i> 地域住民組織
Czasy współczesne		
ogólnokrajowy	Ogólnokrajowa Federacja Stowarzyszeń Samorządowych	Zenkoku Jichikai Rengōkai 全国自治会連合会

⁴² R. Pekkanen *et al.*, *Neighborhood...*, loc. 1649, 1660 (tabela 3.6).

⁴³ Tabela zawiera tylko przykładowe nazwy federacji na różnych poziomach ze względu na ich ogromne bogactwo oraz brak ujednoliconej nomenklatury, podobnie jak ma to miejsce w przypadku pojedynczych STS.

⁴⁴ Nakata Minoru *et al.*, *Chōnaikai no subete...*, loc. 542–566.

Poziom	Nazwa polska	Nazwa japońska
prefekturalny	prefekturalna federacja stowarzyszeń sąsiedzkich	<i>ken jichikai (chōnaikai) rengōkai</i> 県自治会(町内会)連合会 ⁴⁵
gminny	miejska, wiejska federacja stowarzyszeń szkolnych	<i>shi(son) jichi kyōgikai</i> 市(村)自治協議会, <i>renraku jichikai</i> 連絡自治会
rejonowy, dzielnicowy	dzielnicowa, rejonowa federacja stowarzyszeń szkolnych	<i>chiku(ku) rengōkai</i> 地区(区)連合会
<u>Rejonu szkolnego</u>	federacja stowarzyszeń sąsiedzkich rejonu szkolnego	<i>kōku jichikai rengōkai</i> 校区自治会連合会
PODSTAWOWY	STOWARZYSZENIE SĄSIEDZKIE (STS)	町内会 <i>chōnaikai</i> , 自治会 <i>jichikai</i> , 区 <i>ku</i> , 区会 <i>kukai</i> , 部落会 <i>burakukai</i>
<u>Najniższy</u>	związki, zespoły sąsiedzkie/uliczkowe	<i>kumi</i> 組, <i>han</i> 班
Historycznie		
Najniższy	drużyny sąsiedzkie	<i>tonarigumi</i> 隣組 (militaryzm)
Najniższy	drużyny pięcioosobowe	<i>goningumi</i> 五人組 (okres Tokugawa)
Najniższy	drużyny pięcioosobowe	<i>goho</i> 五保 (starożytność)

Źródło: Opracowanie własne.

W odniesieniu do wielkości stowarzyszeń trudno jest określić, jaka jest średnia liczba domostw należących do jednego stowarzyszenia. Zespół Tsujinaki podzielił wszystkie STS na pięć kategorii: (a) organizacje liczące do 50 gospodarstw domowych, (b) 50–99, (c) 100–199, (d) 200–499 i (e) ponad 500 domostw⁴⁶. Liczba członkowskich domostw jest silnie skorelowana z wielkością miejscowości: im większa populacja danej miejscowości, tym większa liczba domostw członkowskich w jednym stowarzyszeniu sąsiedzkim. I tak na przykład w miejscowościach do 50 tys. mieszkańców dominują stowarzyszenia obejmujące do 50 gospodarstw domowych (34% wszystkich STS w tych miejscowościach), a w największych miastach powyżej 500 tys. osób – stowarzyszenia gromadzące 200–499 (32% STS) i powyżej 500 domostw (32,4% STS)⁴⁷.

⁴⁵ Różnorodność nazw federacji prefekturalnych i miejskich jest ogromna, np. Rada Łącznikowa Stowarzyszeń Sąsiedzkich (Jichikai Renraku Kyōgikai, 自治連絡協議会, pref. Gifu), Federacja Liderów Stowarzyszeń Samorządowych (Kuchō Jichikaichō Rengōkai, 区長自治会長連合会, pref. Gunma), Rada Samorządowa (Jichi Kyōgikai, 自治協議会, miasto Higashiosaka).

⁴⁶ R. Pekkanen *et al.*, *Neighborhood...*, loc. 1101 (tabela 2.3).

⁴⁷ Dla miejscowości do 50 tys. mieszkańców liczebność gospodarstw domowych w stowarzyszeniach sąsiedzkich i ich odsetek są następujące: 50–99 domostw (26,6%), 100–199 (20,5%), 200–499 (14%), ponad 500 (4,2%), natomiast w miastach powyżej 500 tys. mieszkańców te proporcje są

Inny ważny z punktu widzenia specyfiki i profilu STS podział wyodrębniłony przez zespół Tsujinaki obejmuje cztery typy: starowiejski – stowarzyszenia liczebnie małe, tradycyjne i o długiej historii występujące na obszarach wiejskich, typ nowowiejski – specyficzny dla nowo powstałych wsi i osad, typ staromiejski – organizacje tradycyjne i o długiej historii działalności na obszarach miejskich oraz typ nowomiejski – najmłodsze podmioty tworzone w nowo powstałych częściach miast⁴⁸.

O najważniejszych sprawach stowarzyszenia, w tym o wyborze zarządu, najczęściej decyduje walne zgromadzenie (*sōkai*), a decyzje przyjmowane są większością bezwzględną. Zdarzają się organizacje, zwłaszcza te najstarsze, które nie posiadają spisanego statutu lub nawet jeżeli go mają, brakuje w nim zapisu o zgromadzeniach ogólnych. Wówczas to zarząd (przewodniczący i jego zastępcy, liderzy zespołów, skarbnik itp.) stają się głównymi decydentami, choć oczywiście bez formalnych i nieformalnych konsultacji sąsiedzkich obejść się nie może. Długoletni działacz i autor wielu książek na temat STS, Kamiya Kōsetstu, twierdzi, że w tych mniejszych podmiotach (typu starowiejskiego) mimo formalnego braku walnych zgromadzeń bywa, że nieformalne spotkania (*yoriai*) są na tyle liczne, że nie tylko zapewniają bardzo sprawne funkcjonowanie, ale też dużą aktywność⁴⁹. Członkowie zarządu z kolei obejmują stanowiska najczęściej na zasadzie rotacji, tj. obejmowania funkcji przewodniczącego i jego zastępców po kolei przez reprezentantów członkowskich rodzin⁵⁰. Ze względu na duży zakres obowiązków brakuje niejednokrotnie chętnych na stanowiska funkcyjne i są to najczęściej osoby w wieku przed- lub emerytalnym oraz płci męskiej⁵¹.

Finansowanie

Głównym źródłem finansowania stowarzyszeń są składki członkowskie, co średnio stanowi 65,9% dochodów STS, a ponadto subsydia państwowe, w tym głównie samorządowe (9,5%), różnego rodzaju opłaty (4,4%) oraz inne źródła (16,4%)⁵². Do tej ostatniej kategorii można na przykład zaliczyć przychody ze sprzedaży napojów i jedzenia, uzyskane podczas festiwali organizowanych przez *chōnaikai*. Fakt, że to właśnie składki członkowskie, a nie subsydia państwowe stanowią podstawę odwrótne: do 50 domostw (6%), 50–99 (10,2%), 100–199 (20,4%). R. Pekkanen *et al.*, *Neighborhood...*, loc. 1101 (tabela 2.3).

⁴⁸ *Ibidem*, loc. 1198–1332.

⁴⁹ Kamiya Kōsetsu, *Chōnaikai wa gimu...*, loc. 548–561.

⁵⁰ R. Pekkanen *et al.*, *Neighborhood...*, loc. 1571–1626, w tym tabela 3.5 (loc. 1618).

⁵¹ *Ibidem*, loc. 1649–1665, w tym tabela 3.6 (loc. 1663).

⁵² *Ibidem*, loc. 1177 (tabela 2.5).

działalności stowarzyszeń sąsiedzkich, wzmacnia argument o obywatelskim charakterze tych organizacji⁵³.

Część przychodów STS wydawana jest na dodatki funkcyjne (dosł. *taete*), jak formalnie nazywa się wynagrodzenie zarządu, w tym przede wszystkim na wynagrodzenie przewodniczącego i zastępców. Kwoty te bywają bardzo małe (np. 4 tys. jenów, czyli ok. 120 zł, przyjmując dla uproszczenia 100 jenów = 30 zł), co ma pokryć koszty transportu lub inne podstawowe wydatki związane z funkcją. Zdarza się jednak, że sięgają nawet 100–150 tys. jenów na miesiąc.

Na dodatkowe źródła dochodów mogą liczyć stowarzyszenia licencjonowane, czyli te, które uzyskują specjalny status prawny licencjonowanych organizacji sąsiedzkich (*ninka chien dantai*) z Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Telekomunikacji. Mogą one posiadać nieruchomości i prowadzić działalność gospodarczą w celu wspomżenia swej aktywności wspólnotowej. Z ogólnej liczby 296 800 stowarzyszeń sąsiedzkich 51 030 podmiotów uzyskało taki status do roku 2018⁵⁴. Specjalny status prawny wykorzystywany jest najczęściej do administrowania obiektami wspólnotowymi, które funkcjonują jak domy kultury i świetlice, zintegrowane centra aktywności lokalnej oraz inne miejsca spotkań i działań społecznych na rzecz lokalnej wspólnoty.

Współpraca z innymi podmiotami

Stowarzyszenia sąsiedzkie funkcjonują w niezwykle gęstej sieci powiązań, współpracując z licznymi podmiotami obywatelskimi danego obszaru oraz z władzami lokalnymi.

Współpraca z organizacjami obywatelskimi

STS najczęściej mają do czynienia z podmiotami działającymi na tym samym obszarze lub w najbliższym sąsiedztwie, często w ramach tego samego rejonu szkolnego. Liczba i różnorodność takich organizacji są ogromne i wyraźnie pokazują

⁵³ Opłaty członkowskie można uznać za stosunkowo nieduże, mieszczą się w czterech przedziałach: poniżej 500 jenów (44,5%), 500–1000 jenów (30,9%), 1000–1500 jenów (13,2%) na miesiąc, choć zdarzają się sporadycznie miejsca, gdzie te opłaty są wyższe (11,4%). Im większa miejscowość i tym samym większa liczba mieszkańców oraz członkowskich domostw, tym niższe opłaty. W stowarzyszeniach powyżej 500 domostw aż 81,6% członków płaci poniżej 500 jenów, podczas gdy w najmniejszych STS, skupiających poniżej 50 domostw, odsetek ten wynosi jedynie 26,9%. *Ibidem*, loc. 1181 (wykres 2.5).

⁵⁴ Sōmushō, *Kōkyōshi no renkei...*, s. 7.

szeroki zakres i skalę aktywności obywatelskiej w Japonii na poziomie lokalnym. Poniżej zostaną wymienione organizacje działające w ramach rejonu szkolnego. Warto zwrócić uwagę, że poszczególne STS współpracują zarówno z pojedynczymi podmiotami (na przykład z klubem seniorów), ale także z ich organizacją parasolową (na przykład radą do spraw opieki społecznej).

Według badań zespołu Tsujinaki, do organizacji najczęstszych kontaktów zaliczają się: kluby seniorów – skupiające osoby w starszym wieku (78,1% STS z nimi współpracuje); kluby dzieci – stowarzyszenia rodziców posiadających małe dzieci (78%); rada do spraw opieki społecznej (*shakai fukushi kyōgikai*) – skupiająca kluby seniorów z rejonu szkolnego, pomagająca osobom starszym i najbliższej współpracująca z lokalnym organem administracji publicznej zajmującym się sprawami opieki społecznej (78%); federacja *chōnaikai* (*rengō chōnaikai*) – zrzeszająca wszystkie stowarzyszenia sąsiedzkie z danego rejonu szkolnego (71,3%); grupy przeciwpożarowe (*shōbōdan*) – przeprowadzające patrole i ćwiczenia przeciwpożarowe oraz na wypadek klęsk żywiołowych (67,8%); komitety rodzicielskie (PTA) (69,1%); rada stowarzyszeń na rzecz prewencji przestępczej (*bōhan kyōkai*) – skupiająca stowarzyszenia organizujące ochotnicze patrole prewencji przestępczej (58,4%); rada klubów sportowych (*taiiku kyōkai*), które organizują wspólnotowe dni sportu (55,6%); kluby kobiet (*fujinkai*) (50%); inne stowarzyszenia sąsiedzkie (51,8%)⁵⁵. Do innych organizacji pominiętych przez zespół Tsujinaki, a zamieszczonych w tabeli 2, która pokazuje przykładowy schemat organizacyjny podmiotów obywatelskich z jednego rejonu szkolnego, można jeszcze dodać: komitet bezpieczeństwa komunikacyjnego (*kōtsū anzen iinkai*) – łączący organizacje patrolujące bezpieczeństwo ruchu, komitet sanitarny (*eisei iinkai*) – zrzeszający podmioty monitorujące miejsca zbiórki śmieci, komitet ekologiczny (*kankyō iinkai*) – reprezentujący grupy organizujące wspólne porządki, upiększanie terenów zielonych i recykling starego papieru, komitet do spraw zdrowia dzieci i młodzieży (*seishōnen kenzen ikusei iinkai*) – skupiający kluby dzieci (*kodomokai*) i kluby młodzieży (*seinendan*).

Wymienione powyżej obywatelskie podmioty działające w ramach jednego rejonu szkolnego *kōku* tworzą radę podmiotów samorządowych rejonu szkolnego (*kōku jichitai dantai kyōgikai*), czyli federację wszystkich organizacji sąsiedzkich jednego rejonu szkolnego (tabela 2). Działalność rady zyskuje na znaczeniu w ostatnich czasach jako narzędzie zwiększania autonomii i samorządności STS przy wykorzystaniu efektu skali⁵⁶, choć nie bez znaczenia jest także fakt rządowego wsparcia dla tego typu działań. Federacja *chōnaikai* w ramach rejonu szkolnego, która ma służyć koordynacji prac najbliższych STS, a także ułatwiać komunikację

⁵⁵ R. Pekkanen *et al.*, *Neighborhood...*, loc. 2408 (tabela 5.1).

⁵⁶ Nakata Minoru *et al.*, *Chōnaikai no subete...*, loc. 2257–2280.

z władzami lokalnymi, nie jest formalnie instytucją „nadrzędną” wobec pojedynczych STS. Każde *chōnaikai* jest organizacją samorządną i autonomiczną, niemniej jednak nieformalnie federacja może i wywiera presję na pojedyncze stowarzyszenia członkowskie⁵⁷.

Tabela 2. Przykładowy schemat rady podmiotów sąsiedzkich rejonu szkolnego

komitety rodzicielskie (PTA)
rada ds. opieki społecznej (<i>shakai fukushi kyōgikai</i>)
rada klubów sportowych (<i>taiiku kyōkai</i>)
komitet bezpieczeństwa komunikacyjnego (<i>kōtsū anzen iinkai</i>)
komitet na rzecz prewencji przestępczej (<i>bōhan iinkai</i>)
komitet przeciwpożarowy (<i>bōsai iinkai</i>)
komitet ekologiczny (<i>kankyō iinkai</i>)
komitet sanitarny (<i>eisei iinkai</i>)
komitet ds. zdrowia dzieci i młodzieży (<i>seishōnen kenzen ikusei iinkai</i> ; federacja klubów dzieci <i>kodomo rengōkai</i>)
federacja klubów kobiet (<i>fujin rengōkai</i>) ⁵⁸
federacja klubów seniorów (<i>rōjin kurabu rengō</i>)
federacja stowarzyszeń sąsiedzkich (<i>jichikai rengōkai</i>)

Źródło: Opracowane na podstawie Kamiya Kōsetsu, *Chōnaikai wa gimū...*, loc. 680 (rys. 1–2).

Funkcjonowanie w tak gęstej sieci podmiotów obywatelskich i instytucji państwowych nakłada wiele obowiązków na liderów stowarzyszeń sąsiedzkich⁵⁹. Wspomniany wcześniej działacz Kamiya Kōsetsu twierdzi nawet, że obowiązki zarządu STS wynikające ze współpracy z najbliższymi STS w ramach federacji *chōnaikai* czy też z innymi organizacjami obywatelskimi z tego samego rejonu szkolnego, w tym spotkania i narady, są liczniejsze niż te bezpośrednio związane z działalnością własnego *chōnaikai*⁶⁰. Rozmiary rejonu szkolnego i liczba wchodzących w jego skład stowarzyszeń sąsiedzkich różnią się w zależności od wielkości miejscowości i jej populacji; im większa miejscowość, tym więcej stowarzyszeń w jednym rejonie szkolnym. Bywa i tak, że do jednego rejonu szkolnego może należeć nawet około 30 *chōnaikai*. Jak wspomniano, w Japonii istnieje prawie 300 tys. STS, do których należy dodać wszystkie inne wyżej wymienione

⁵⁷ *Ibidem*, loc. 542–569.

⁵⁸ Obecnie często pojawiająca się nazwa to komitet równouprawnienia (*danzo kyōdō sankaku iinkai*).

⁵⁹ Tanaka Shigeyoshi i Kumada Toshio w graficzny sposób przedstawiają i analizują sieć powiązań STS. Patrz Tanaka Shigeyoshi, Kumada Toshio, *Shūdankan nettowaaku ni yoru chiiki shakai kenkyū no kokoromi* [Próba badań społeczeństwa lokalnego za pomocą sieci międzygrupowej], „Hōgaku Kenkyū, Hōritsu, Seiji, Shakai” 1984, t. 57, nr 8, s. 56–66.

⁶⁰ Kamiya Kōsetsu, *Chōnaikai wa gimū...*, loc. 249–253.

podmioty obywatelskie. Liczba 300 tys. nie obejmuje federacji stowarzyszeń sąsiedzkich, tylko pojedyncze *chōnaikai*⁶¹.

Współpraca z władzami lokalnymi

Innym partnerem ważnym dla stowarzyszeń sąsiedzkich są lokalne władze administracji publicznej, czyli samorządy terytorialne. Relacje z władzami dotyczą wspomnianej kwestii autonomii. Mimo zapisu w Ustawie o samorządzie terytorialnym, że stowarzyszenia sąsiedzkie *nie mogą być rozumiane jako część administracji publicznej lub inne podmioty pożytku publicznego* nawet w przypadku uzyskania specjalnej licencji z Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Komunikacji (MSWiK) debata na temat trwa. Podejście badaczy i opinii publicznej można podzielić na trzy nurty: STS jako podwykonawcy administracji publicznej (*gyōsei shitauke*), jako organizacje *rozkraczone* (*straddles*) pomiędzy organizacjami obywatelskimi i administracją publiczną⁶² oraz jako podmioty społeczeństwa obywatelskiego. Podejście te zostały dokładnie omówione w innym miejscu⁶³, tu natomiast można dodać, że, po pierwsze, podejścia te są silnie skorelowane z okresem prowadzenia badań oraz że traktowanie STS jako podmiotów obywatelskich, czyli autonomicznych wobec administracji publicznej jednostek organizacji obywatelskiej, jest od lat 90. XX w. najczęstsze⁶⁴.

Faktem jest, że władze lokalne delegują na STS część swych zadań administracyjnych, w zamian za co są wynagradzane subsydiami. Subsydia przydzielane są na takie zadania jak: przekazywanie informacji (w tym słynny *kairanban*) – 81,3% organizacji deklaruje tego typu współpracę i otrzymywanie subsydiów; rozprowadzanie biuletynu samorządowego (79,9%); sprzątanie i upiększanie terenów wspólnotowych (59,9%); zbiórka pieniędzy (56,8%); instalowanie oświetlenia ulic i tzw. oświetlenia bezpieczeństwa, czyli dodatkowego oświetlenia mającego zapobiegać przestępstwom w ciemnych lub oddalonych od domów miejscach (54,3%); działania przeciwpożarowe i na rzecz prewencji przestępczości (46,3%); utrzymanie obiektów użytku publicznego, czyli głównie budynków centrów wspólnotowych (41,1%); organizowanie stacji recyklingu papieru (1,7%)⁶⁵. Tego typu subsydia są przydzielane na rejony szkolne, a następnie rozdzielane na stowarzyszenia

⁶¹ Nakata Minoru *et al.*, *Chōnaikai no subete...*, loc. 542–566.

⁶² R. Pekkanen *et al.*, *Neighborhood...*, loc. 572.

⁶³ Patrz B. Bochorodycz, *Stowarzyszenia...*

⁶⁴ R. Pekkanen *et al.*, *Neighborhood...*, loc. 7, 569, 606, 612.

⁶⁵ *Ibidem*, loc. 3415 (tabela 7.2).

sąsiedzkie i inne podmioty w nim działające⁶⁶. Niemniej jednak, jak wykazano powyżej, to nie subsydia, ale składki członkowskie, które średnio stanowią prawie 66% ich dochodów, pozostają głównym źródłem finansowania stowarzyszeń⁶⁷.

Innego typu relacje łączą *chōnaikai* z politykami lokalnymi i partiami politycznymi. Stowarzyszenia bywają wykorzystywane w czasie kampanii wyborczych kandydatów popieranym przez zarząd⁶⁸. Tego typu działalność, jak wynika z badań zespołu Tsujinaki, stanowi obecnie stosunkowo niewielką część ich działalności – 14,3% deklaruje stały udział w kampaniach wyborczych, 21,2% – czasami, 15,3% – w przeszłości, a 46,7% twierdzi, że nigdy nie uczestniczyło⁶⁹. Podobnie jak w innych kwestiach różnice pomiędzy typami *chōnaikai* są ogromne. W starszym typie, czyli tych najmniejszych, najstarszych i najbardziej tradycyjnych podmiotach tego typu działalność jest najczęstsza (17,9% deklaruje stały udział, 25,4% – czasami, 20,3% – w przeszłości, 34% – nigdy)⁷⁰. Niemniej jednak Tsujinaka i jego zespół jednoznacznie konkludują, że nie znaleźli żadnego potwierdzenia szeroko rozpowszechnionego przekonania, jakoby STS stanowiły platformę poparcia dla sił konserwatywnych, w tym głównie dla rządzącej przez wiele dekad Partii Liberalno-Demokratycznej (PLD), ani też korelacji pomiędzy przynależnością partyjną przywódców władz lokalnych i sejmików samorządowych a działalnością wyborczą STS⁷¹. Podsumowując, można powiedzieć, że działalność polityczna czy wykorzystanie STS w celach politycznych przez polityków i partie polityczne są obecnie dużo mniejsze, niż deklarował to znany politolog Matsushita Keiichi w latach 60. XX w.⁷²

W kontekście tak funkcjonujących współczesnych STS w następnej części prześledzę rozwój historyczny organizacji sąsiedzkich, skupiając się w tym procesie na krytycznych momentach, które w zasadniczy sposób zmieniły zasady ich funkcjonowania.

⁶⁶ Kamiya Kōsetsu, *Chōnaikai wa gimū...*, loc. 682–688.

⁶⁷ *Ibidem*, loc. 1177 (tabela 2.5). Kwestia wykorzystania przez władze publiczne STS jako *tańszych* wykonawców zadań administracyjnych jest ważna i godna uwagi. W rozwoju organizacji NGO/NPO rząd odegrał znaczącą rolę. Patrz B. Bochorodycz, *Rozwój społeczeństwa obywatelskiego w Japonii w dobie globalizacji. Rola 'presji międzynarodowej' i państwa w rozwoju grup pożytku publicznego od końca lat 1970*, w: Elżbieta Kostowska-Watanabe (red.), *Zmiany społeczne w Japonii w XIX i XX wieku*, Universitas, Kraków 2012, s. 355–408.

⁶⁸ Kamiya Kōsetsu, *Chōnaikai wa gimū...*, loc. 1250–1256.

⁶⁹ R. Pekkanen *et al.*, *Neighborhood...*, loc. 4001 (rys. 8–2).

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ *Ibidem*, loc. 4034, 4130, 4140.

⁷² Matsushita Keiichi, *Gendai seijigaku* [Współczesna politologia], Tōkyō Daigaku Shuppankai, Tōkyō 1969, s. 89; Arakaki Jirō, *Chiiki seiji ni okeru chōnaikai, jichikai no kinō* (I) [Funkcje chōnaikai i jichikai w polityce lokalnej], „Jichi Sōken” 2017, t. 460, nr 2, s. 100.

3. Rys historyczny

Pochodzenie i rozwój instytucji stowarzyszeń sąsiedzkich stanowi przedmiot sporu mimo ogromnej liczby badań i danych na ten temat. Sytuacja współczesna wydaje się w miarę dobrze poznana dzięki danym statystycznym i ankietom systematycznie gromadzonym przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Telekomunikacji, dzięki takim projektom badawczym jak kompleksowe badania ankietowe zespołu Tsujinaki, a także ogromnej liczbie pojedynczych studiów przypadków (*case study*), zapoczątkowanych głównie przez socjologów i antropologów japońskich. Badania na temat genezy i historycznych przodków STS są bogate, choć ze względu na liczbę i różnorodność podmiotów organizacji społecznej w poszczególnych okresach historycznych, a także zróżnicowanie regionalne, bardzo trudno o jednolity i uporządkowany obraz ewolucji instytucji sąsiedzkich w dłuższej perspektywie czasowej. Poniższy opis stanowi uproszczoną wersję rozwoju różnorodnych form działalności obywatelskiej i sąsiedzkiej, choć od razu należy podkreślić, że na obecnym etapie badań brakuje wystarczających dowodów, by uznać ciągłość instytucjonalną współczesnych stowarzyszeń sąsiedzkich z przednowożytnymi, tj. poprzedzającymi okres Meiji (1868–1912). Niektórzy badacze wskazują na przełom XIX i XX w. jako początek współczesnych form organizacji sąsiedzkich, którą to perspektywę przyjąłem w niniejszym artykule. Niemniej jednak, nawet przy braku faktycznej ciągłości instytucjonalnej, ważne jest, że w procesie konstruowania współczesnej tożsamości wspólnotowej, STS niejednokrotnie odwołują się do tradycji i wykorzystują w tym celu elementy *wynalezionej historii* (*invented history*)⁷³. Historia i tradycje organizacji sąsiedzkich są ważne, innymi słowy, gdyż stanowią podstawę konstruowania współczesnej tożsamości wspólnotowej (a być może nawet narodowej) przez Japończyków.

Reforma Taika i *goho* w starożytności

System łączenia domostw w grupy oraz cedowania na nie określonych zadań przybył do Japonii, jak się wydaje, z Chin okresu dynastii Tang (618–907) w ramach reformy Taika (645). Taika Kaishin, czyli Reforma Wielkiej Zmiany⁷⁴, była pierwszą szeroko zakrojoną reformą administracji publicznej w Japonii, która

⁷³ T.C. Bestor, *Neighborhood...*, loc. 880–905. Patrz też Kikuchi Miyoshi, *Chōnaikai to wa...*, s. 64–65.

⁷⁴ Ralph J.D. Braibanti, *Neighborhood Associations in Japan and Their Democratic Potentialities*, „The Far Eastern Quarterly” 1948, t. 7, nr 2, s. 140. Data 645 jest umowna, gdyż przyjmuje się, że reforma Taika to w rzeczywistości proces, który trwał przez cały VII w.

scentralizowała administracyjnie państwo pod rządami cesarza. Wprowadziła ona nowy podział administracyjny kraju, poza stolicą i kilkoma specjalnymi obszarami, na prowincje (*kuni*), powiaty (*gun*) oraz osady (*ri* lub *sato*)⁷⁵. Osady składały się z 50 domostw i były podzielone na mniejsze jednostki *goho*. *Goho* liczyło około pięciu domostw, a na ich czele stał przedstawiciel starszyny rodowej⁷⁶. Miały one za zadanie nadzorować domostwa i zachowanie moralne ich członków, wspomagać rozwój rolnictwa (i jedwabnictwa), zbierać podatki i nadzorować pracę przymusową⁷⁷. To właśnie w tych podmiotach upatrywane są przez niektórych początki instytucji sąsiedzkich. Nowo wprowadzony w ramach reformy system podatkowy opierał się na zasadzie odpowiedzialności zbiorowej. Podatki płacone były wspólnie przez osady, a wysokość zobowiązań dla pojedynczych gospodarstw domowych obliczana była na podstawie szacunkowej produktywności ziemi. Instytucja *goho* została wprowadzona zatem ogólnie przez władze przede wszystkim w celach administracyjno-podatkowych, choć także normatywno-moralnych.

Okres Tokugawa i *goningumi*

Instytucja organizacji sąsiedzkich, choć prawdopodobnie funkcjonowała w różnej formie od starożytności do czasów nowożytnych, w opisach historycznych, etnograficznych czy antropologicznych pojawia się następnie za czasów sprawowania władzy przez Toyotomiego Hideyoshiego, jednego z trzech, obok Ody Nobunagi i Tokugawy Ieyasu, zjednoczycieli Japonii, a potem w okresie Edo (inaczej okres Tokugawa). Siogunat Tokugawów rozprzestrzenił system *goningumi* na cały kraj, choć pod względem struktury i członkostwa występowała ogromna różnica pomiędzy miastem a wsią⁷⁸. Na obszarach wiejskich każdy chłop i każda osoba z domostwa, włącznie ze służbą i najemcami, zostali objęci tym systemem⁷⁹. Po kilkuset

⁷⁵ Ishii Ryōsuke, *A History of Political Institutions in Japan*, University of Tokyo Press, Tokyo 1980, s. 26.

⁷⁶ Kan'ichi Asakawa, *Notes on Village Government in Japan after 1600*, II, „Journal of the American Oriental Society” 1911, t. 31, nr 2, s. 194. Istniały też grupy *dziesięcioosobowe* (*jūningumi*).

⁷⁷ Asakawa twierdzi, że początki tego systemu pięciu domostw sięgają być może nawet czasów dynastii Zhou (1045–256 p.n.e.), a celem jego była wzajemna pomoc oraz nadzór moralny. Asakawa podkreśla jednak, że wzorem dla Japonii stały się organizacje z okresu Tang (618–907 n.e.), choć szczegółowe informacje pochodzą dopiero z okresu Ming (1368–1644). Kan'ichi Asakawa, *Notes on Village Government in Japan after 1600*, II, ..., s. 192–193.

⁷⁸ Nakamura Hachirō utrzymuje, że miejskie *chōnaikai* z początku XX w. zdecydowanie nie wywodziły się z miejskich organizacji *goningumi* okresu Edo. Nakamura Hachiro, *Town Organizations in Prewar Tokyo*, United National University, Tokyo 1980.

⁷⁹ Kan'ichi Asakawa, *Notes on Village Government in Japan after 1600*, I, „Journal of the American Oriental Society” 1910, t. 30, nr 3, s. 269; R.J.D. Braibanti, *Neighborhood Associations...*, s. 140.

latach wojen i chaosu Tokugawom zależało na utrzymaniu pokoju i porządku, czemu miał między innymi służyć podział na cztery warstwy społeczne (wojownicy, chłopci, kupcy i rzemieślnicy), jak również szczegółowe przepisy i regulacje dla każdej warstwy oparte w dużej mierze na wartościach (neo)konfucjańskich. Warto podkreślić, że japońska kultura feudalna, w przeciwieństwie do europejskiej, kładła nacisk przede wszystkim na ideę *harmonii społecznej*, a nie *sprawiedliwości* oraz *powinności*, a nie *praw (kenri)*⁸⁰. W celu utrzymania harmonii ważne były takie cnoty jak: miłość synowska, szacunek wobec starszych, lojalność, posłuszeństwo i życzliwość.

Jednym z najbardziej znanych przepisów nałożonych na chłopów tego okresu jest *Keian no ofuregaki* (Zapis przepisów dot. życia chłopów ery Keian), wydany w 1649 r. w księstwie Kōfu. Regulował on w sposób szczegółowy sprawy dotyczące życia codziennego chłopów (sposobu ubioru, jedzenia, pracy) czy moralności. Wprowadzone zasady moralne, jak twierdzi Asakawa Kan'ichi, miały służyć utrzymaniu pokoju i porządku, a regulacje odnoszące się do pracy miały pomóc w utrzymaniu względnego dobrobytu, niemniej jednak najważniejszy z punktu widzenia siogunatu był fakt, że *pokój i dobrobyt gwarantowały stały napływ podatków ze wsi*⁸¹. W układzie tym, podobnie jak w starożytności, *goningumi* obowiązywała odpowiedzialność zbiorowa w ramach wsi. Wieś jako podstawowa jednostka rozliczeniowa płaciła podatki poborcom książąt feudalnych (*daimyō*)⁸², rada wsi rozdzielała wysokość zobowiązań podatkowych na *goningumi*, a te z kolei na poszczególne domostwa⁸³. Podobnie jak w starożytności *goningumi* zostały utworzone oddzielnie w celach podatkowo-administracyjnych oraz moralno-normatywnych, a członkostwo opierało na domostwach.

Wielu badaczy podkreśla, że w tym okresie chłopci na wsiach organizowali się także w dobrowolne stowarzyszenia, takie jak *yui* i *moyai*⁸⁴, w ramach których pomagali sobie przy ciężkich pracach na roli, przy budowie domów, układaniu strzechy, a też podczas pogrzebów i wesel; *Isekō*, *himachikō*, *nijūsan'yakō* – w ramach

⁸⁰ Termin *praw (kenri, 権利)* pojawił się dopiero w 1868 r. jako tłumaczenie zachodnich koncepcji. Pojęcie to stworzył Tsuda Mamichi. Patrz Kurt Steiner, *Local Government in Japan*, Stanford University Press, Stanford 1965, s. 16.

⁸¹ Kan'ichi Asakawa, *Notes on Village Government in Japan after 1600*, I..., s. 269.

⁸² R.J.D. Braibanti, *Neighborhood Associations...*, s. 140; Harold Bolitho, *The han*, w: Marius B. Jansen (red.), *Warrior Rule in Japan*, Cambridge University Press, Cambridge 1995, s. 234; K. Steiner, *Local...*, s. 13.

⁸³ Niektórzy historycy utrzymują, że część *goningumi* wywodzi się z grup, które zostały utworzone w celu wyszukiwania ukrywających się wyznawców zabronionego na początku Edo chrześcijaństwa, a następnie ewoluowały w jednostkę samopomocy i zbierania podatków. Ishii Ryōsuke, *A History of Political...*, s. 75.

⁸⁴ *Yui* zapisywane jako 結 lub 結い oraz *moyai* jako 催合, 催合い, 最合い lub もあい.

których organizowali pielgrzymki religijne⁸⁵, obchody uroczystości religijnych i wykonywanie codziennych obrzędów rytualnych; *tanomoshikō* i *mujin* – które służyły pomocy finansowej⁸⁶. I choć wieś w strukturach feudalizmu tokugawowskiego stała się bardzo istotną jednostką administracyjną i podatkową⁸⁷, a w niej *goningumi*, formy stowarzyszania się chłopów nie ograniczały się tylko do formalnych struktur i instytucji.

Meiji i organizacje sąsiedzkie

W okresie Meiji (1868–1912) Japonia przeszła fundamentalne zmiany, które miały ją przekształcić w państwo nowoczesne na wzór największych potęg Europy i Ameryki Północnej. Państwo zostało administracyjnie scentralizowane i formalnie ponownie podporządkowane cesarzowi w ramach konstytucji Meiji. Z punktu widzenia działalności STS ważny jest fakt utworzenia w 1878 r. pierwszego nowoczesnego systemu samorządu terytorialnego (*chihō jichi*) wraz z przyjęciem tzw. trzech nowych ustaw lokalnych (*chihō sanshinpō*), z których jedna korygowała system administracyjny z 1871. Obowiązujący od tego momentu podział kraju obejmował prefektury (*ken* lub *fu*), powiaty (*gun*), składające się z miasteczek (*machi*) i wiosek (*mura*, *son*), a także miasta podzielone na dzielnice (*ku*). W 1888 r. rząd Meiji przeprowadził kolejną reformę, tzw. wielką fuzję Meiji (*Meiji daigappei*), w wyniku której liczba miasteczek (*machi*) i wsi (*mura*) zmalała w krótkim czasie z 71 314 do 15 820⁸⁸. Poszczególne jednostki miały obejmować od 300 do 500 domostw. Celem reformy oprócz ujednoczenia i usprawnienia funkcji administracyjnych (edukacji, podatków itp.) była likwidacja różnic pomiędzy gminami, które wynikały z tradycji przejętych z okresu Edo.

W tak określonych ramach administracyjnych działało i powstawało oddolnie wiele różnych form (samo)organizacji wspólnotowych. Warto zauważyć, że wiele funkcji (na przykład policyjno-porządkowe) pełnionych wcześniej przez *goningumi* czy inne organizacje sąsiedzkie przejęła w Meiji administracja publiczna, w wyniku czego cele, zadania i zakres funkcji STS zmniejszyły się⁸⁹. Najważniejsza różnica pomiędzy nowo powstającymi wówczas organizacjami a starożytny-

⁸⁵ Isekō zapisywane jako 伊勢講, *himachikō* jako 日待講, *nijūsan'yakō* 二十三夜講.

⁸⁶ *Mujin* zapisywane jako 無尽 i *tanomoshikō* jako 頼母子講.

⁸⁷ Ishii Ryōsuke, *A History of Political...*, s. 74.

⁸⁸ Osobną kategorię stanowiły miasta (*shi*), a ich liczba wyniosła 39. Sōmushō [Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Telekomunikacji], *Shichōson sū no henkan to Meiji, Shōwa daigappei no tokuchō* [zmiana liczby gmin (miast, miasteczek i wsi) a charakterystyka wielkich fuzji Meiji i Shōwa] [dostęp 15 kwietnia 2020].

⁸⁹ Kikuchi Miyoshi, *Chōnaikai to wa...*, s. 90.

mi *goho* czy tokugawowskimi *goningumi* wynikała z faktu zniesienia w okresie Meiji systemu podziału na grupy społeczne (*mibunsei*). Do organizacji sąsiedzkich zaczęły przynależeć wszystkie rodziny z danego obszaru bez względu na status⁹⁰. Członkostwo na tym etapie nie było formalnie obowiązkowe, choć presja otoczenia, jak się można domyślać, była duża.

Jak wspomniano powyżej, gros badaczy uważa obecnie, że współczesne STS nie są bezpośrednimi spadkobiercami takich instytucji jak starożytne *goho* czy tokugawowskie *goningumi*, choć pod względem wielu funkcji i celów wykazują podobieństwa. Za bezpośrednich przodków STS uznaje się organizacje, które zaczęły się pojawiać pod koniec XIX w. bądź w pierwszych dekadach XX w., czyli w późnym okresie Meiji i w Taishō (1912–1926)⁹¹. Twierdzenie o współczesnym pochodzeniu STS opiera się przede wszystkim na zweryfikowaniu daty ich powstania, choć warto podkreślić, że analizy te skupiały się głównie na ośrodkach miejskich, a zwłaszcza Tokio⁹². I tak na przykład dane statystyczne z przeprowadzonych w 1934 r. badań pokazują, że prawie dwie trzecie (72,4%) *chōnaikai* na obszarze Tokio powstało po roku 1923, a tylko 2% przed rokiem 1897⁹³.

Badania zespołu Tsujinaki potwierdziły ogromne różnice między poszczególnymi typami STS. W grupie starowiejskich STS wiele powstało przed wojną w Azji i na Pacyfiku, choć ponad połowa zadeklarowała nieznaną datę założenia (gdyż było to bardzo dawno temu). W grupie typu nowomiejskiego w miastach powyżej 500 tys. mieszkańców najwięcej STS powstało w latach 1946–1955 (23,6%)⁹⁴. Ponadto w regionach wiejskich, takich jak Hokuriku/Shin'etsu (53,4%), Tokai (46,1%) i Chūgoku/Shikoku (46,7%), prawie połowa STS nie zna roku założenia ze względu na odległość w czasie, co według Tsujinaki i jego zespołu wskazuje na możliwość ciągłości historycznej STS na obszarach wiejskich⁹⁵.

Nakamura Hachirō, który przeanalizował genealogię STS na obszarze metropolii tokijskiej, podkreśla złożoność procesu powstawania organizacji sąsiedzkich. Niektóre STS powstały, łącząc tradycje wielu wcześniejszych form organizacji sąsiedzkich wiejskich i miejskich, w tym na przykład tradycyjnych grup świątynnych (*ujiko dantai*) – organizujących uroczystości i festiwale religijne skupione wokół lokalnego bóstwa i świątyni; stowarzyszeń młodych mężczyzn (*wakashūka*)

⁹⁰ Horiguchi Tadashi, *Nihon ni okeru jūmin soshiki no yakuwari henka ni kansuru kenkyū* [Badania na temat zmian roli organizacji mieszkańców w Japonii], „Ritsumeikan Hōgaku” 2019, t. 387/388, s. 311–312.

⁹¹ Patrz np. Kikuchi Miyoshi, *Chōnaikai to wa...*, s. 91.

⁹² Nakamura Hachirō, *Senzen no Tokyo ni okeru chōnaikai* [Chōnaikai w przedwojennym Tokio], Kokuren Daigaku, Tōkyō 1978, s. 33–34.

⁹³ T.C. Bestor, *Neighborhood...*, loc. 1224; Nakamura Hachiro, *Town...*, s. 17–23.

⁹⁴ R. Pekkanen *et al.*, *Neighborhood...*, loc. 1049–1066.

⁹⁵ *Ibidem*.

– skupiających młodzież w wieku 15–20 lat w celach moralno-wychowawczych; formalnych organizacji miejskich z okresu Edo, takich jak stowarzyszenia reprezentantów miasta (*machisōdai*), stowarzyszenia właścicieli nieruchomości (*jīnushikai*) czy stowarzyszenia poręczycieli (*sewaninkai*); a także z wcześniejszych *chōnaikai*, których granice zostały zmienione w wyniku poszerzenia granic miast; ze stowarzyszeń więzi sąsiedzkich (*shinboku*), czyli *chōnaikai* utworzonych już na przełomie XIX i XX w. głównie w celach podtrzymania więzi sąsiedzkich, czy stowarzyszeń sanitarnych – zainicjowanych przez rząd w celu zapobiegania chorobom i epidemiom; a ponadto także ze stowarzyszeń utworzonych w celu radzenia sobie z konkretnymi problemami wynikającymi na przykład z wojen sino-japońskiej (1894–1895) i rosyjsko-japońskiej (1904–1905) oraz trzęsienia ziemi w roku 1923⁹⁶. Wskazując na zawiły proces powstawania STS, Nakamura twierdzi, że, z jednej strony, nie należy przeceniać roli tradycyjnych i tokugawowskich organizacji w powstawaniu *chōnaikai*, a z drugiej strony podkreśla wagę wpływu klęsk naturalnych oraz inicjatyw na rzecz umacniania więzi sąsiedzkich (*shinboku*) oraz samopomocy na oddolny proces powstawania STS⁹⁷. Warto jeszcze dodać, że udział w tego typu stowarzyszeniach początkowo nie był obowiązkowy, choć jakkolwiek dobrowolny i spontaniczny charakter tych instytucji, jak zauważa Steiner, został zatracony w latach 30. XX w.⁹⁸

Okres militarizmu i *tonarigumi*

Negatywny obraz stowarzyszeń sąsiedzkich, zwłaszcza o nazwie *tonarigumi*, powiązany jest ściśle z wydarzeniami okresu militarizmu, który zapoczątkował incydent mandżurski w 1931 r., a zakończyła kapitulacja Japonii po przegranej wojnie w Azji i na Pacyfiku w sierpniu 1945 r. Proces inkorporacji STS przez państwo trwał od początku działań wojskowych na kontynencie i reorganizacji państwa na potrzeby wojny, jednak jego apogeum nastąpiło w momencie wprowadzenia Instrukcji nr 17 Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w sprawie *burakukai* i *chōnaikai* (*Buraku chōnaikai tō seibi yōryō*) z września 1940 r. W rezultacie wszystkie podmioty sąsiedzkie zostały przemianowane na *chōnaikai* (w miastach) lub *burakukai* (na wsi) oraz wcielone w struktury administracyjne jako *organizacje pomocnicze i podległe władzom lokalnym* (art. 2.4). Inkorporacja stowarzyszeń sąsiedzkich

⁹⁶ Nakamura Hachiro, *Town...*, s. 26. Nakamura Hachiro utrzymuje, że organizacje sanitarne utworzone przez rząd były nietrwale, ale przyczyniły się do rozszerzenia zakresu spraw, którymi zajmowały się *chōnaikai*. *Ibidem*, s. 14–17.

⁹⁷ *Ibidem*, s. 40–44.

⁹⁸ K. Steiner, *Local...*, s. 58.

w struktury państwowe była częścią reorganizacji całego społeczeństwa i państwa, któremu miało przewodzić Stowarzyszenie Wspierania Władzy Cesarskiej (Taisei Yokusankai), formalnie utworzone w październiku tego roku jako organizacja parapolowa dla wszystkich organizacji i stowarzyszeń istniejących wówczas w Japonii, z partiami politycznymi, związkami zawodowymi czy klubami sportowymi włącznie. W historii współczesnych instytucji sąsiedzkich był to jednoznacznie moment krytyczny, który nie tylko w ścisły sposób ustalił reguły rządzące funkcjonowaniem STS, ale także ujedynolicił ich strukturę i cele oraz rozszerzył działalność na cały kraj.

Cele nowo powstałych podmiotów sąsiedzkich zostały określone w instrukcji w następujący sposób: (art. 1.1) *zjednoczenie mieszkańców wszystkich gmin (shichōson) w oparciu o ducha jedności sąsiedzkiej oraz umożliwienie wszystkim osobom realizacji zadań dotyczących lokalnej wspólnoty (chihō kyōdō) zgodnie z założeniami yokusan [wspierania władzy cesarskiej];* (art. 1.2) *kształcenie moralności i budowanie duchowej jedności narodu;* (art. 1.3) *pomoc w szerokim upowszechnianiu polityki państwa (kokusaku) wśród obywateli oraz w sprawnym zarządzaniu polityką (kokusei);* (art. 1.4) *wypełnianie funkcji niezbędnych do zarządzania gospodarką centralnie sterowaną (tōsei keizai) oraz zapewnienia stabilności życia obywateli* (jako jednostka kontrolna życia gospodarczego obywateli na danym obszarze).

Członkostwo stało się obowiązkowe. Wszystkie domostwa musiały należeć do *chōnaikai* lub *burakukai* (art. 2.1.3), które podzielono na mniejsze jednostki liczące około dziesięciu domostw, tzw. zespoły sąsiedzkie (*rinpohan*), powszechnie znane jako *tonarigumi*, czyli *drużyny sąsiedzkie* oraz połączone w razie potrzeby na danym obszarze w federacje (art. 2.2). W ten sposób powstało 1 120 000 *tonarigumi* w ramach 199 700 *chōnaikai/burakukai*⁹⁹. To właśnie *tonarigumi* stało się podstawową jednostką kontroli i organizacji życia rodzin i poszczególnych osób, i jako takie zapisało się negatywnie w zbiorowej pamięci. Nazwa *tonarigumi* zniknęła po wojnie z powszechnego użycia, zastąpiona takimi nazwami jak *han* lub *kumi*.

Działalność *chōnaikai* objęła wszystkie sfery życia mieszkańców. Stowarzyszenia miały działać w ścisłym kontakcie z organami administracji publicznej i nadzorować wszystkie sfery życia. W tym celu wewnątrz każdego *chōnaikai* zostały utworzone specjalne komórki organizacyjne, których liczba i nazwy różniły się w zależności od wielkości STS oraz etapu wojny. Japoński badacz Ueda Tadaichi, który przeanalizował sytuację miasta Kioto w tym czasie, wymienia następujące

⁹⁹ *Ibidem*, s. 59.

działy: spraw miejskich, zdrowia i edukacji, ochrony przeciwpożarowej i na wypadek klęsk żywiołowych, wojskowy oraz wydział do spraw kobiet¹⁰⁰.

W ramach powyżej ustalonych celów i struktury organizacyjnej stowarzyszenia sąsiedzki zajmowały się takimi ogólnymi i szczegółowymi sprawami jak: prowadzenie wiadomości rządowych i miejskich, organizacja wizyt i uroczystości w świątyniach sintoistycznych, pożegnanie żołnierzy wyjeżdżających na front, wysyłanie biuletynów z informacjami o wspólnocie sąsiedzkiej na front do żołnierzy z danego *chōnaikai/burakukai*, zbieranie fusów herbacianych na pokarm dla koni wojskowych, składanie wizyt rodzinom poległych żołnierzy, organizacja imprez sportowych, przeprowadzanie ćwiczeń przeciwpożarowych i przeciwlotniczych, budowa schronów, zbiórka przedmiotów metalowych i miedzianych na potrzeby przemysłu zbrojeniowego, udział w kampaniach wyborczych, wspólna uprawa ogródków warzywnych, wspólne gotowanie posiłków, a od października 1942 r. także dystrybucja reglamentowanych produktów żywnościowych, towarów przemysłowych i ubrań¹⁰¹ – słowem każdym aspektem życia materialnego i niematerialnego ludności¹⁰².

Interpretacja zapisów instrukcji Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i innych zapisów prawnych tego okresu, jak i rzeczywiste funkcjonowanie *chōnaikai/burakukai* nie pozostawiają wątpliwości, że STS stały się częścią wojennej maszyny państwowej, *podstawowymi komórkami rządu* do kontroli, inwigilacji oraz indoktrynacji ludności¹⁰³. Okres ten na długie lata pozostawił stygmat na ich wizerunku.

Okres powojenny

Wraz z przegraną wojną sytuacja *chōnaikai/burakukai* zmieniła się diametralnie. Wielu badaczy uważa, że władze okupacyjne nakazały rozwiązanie wszystkich stowarzyszeń sąsiedzkich, widząc w nich, a szczególnie w *tonarigumi*, narzędzie kontroli ludności i przymusu silnie powiązane z organami państwowymi okresu

¹⁰⁰ Ueda Tadaichi, *Kindai ni okeru toshi chōnai no hatten katei* [Proces rozwoju miejskich chōnai w nowożytności], w: Iwasaki Nobuhiko *et al.*, *Chōnaikai no kenkyū* [Studia nad chōnaikai], Ochanomizu Shobō, Tōkyō 1989, s. 98–99.

¹⁰¹ Funkcję redystrybucji towarów STS pełniły *de facto* aż do 1947 r. R.J.D. Braibanti, *Neighborhood Associations...*, s. 156.

¹⁰² Ueda Tadaichi, *Kindai...*, s. 98–99.

¹⁰³ Hirakawa Takehiko, *Burakukai, chōnaikai tō seibi yōryō* (11 września 1940, *naimushō kunrei 17 gō*) *o yomu, chiiki shakai no 'fu no san' o rikai suru tame ni* [Analiza zarysu przygotowań do chōnaikai, burakukai (Instrukcja Ministerstwa Spraw Wewnętrznych nr 17) – w celu zrozumienia 'negatywnego dziedzictwa' lokalnej społeczności], „Niigata Seiryō Gakkaishi” 2011, t. 3, nr 2, s. 11.

militaryzmu¹⁰⁴, a także *potencjalne zagrożenie dla sił okupacyjnych*¹⁰⁵. W podobnym tonie pisał John Masland, profesor Uniwersytetu Dartmouth i członek Komendy Głównej Naczelnego Dowódcy Połączonych Sił Zbrojnych (SCAP), który w 1946 r. twierdził, że:

System stowarzyszeń sąsiedzkich [...] charakterystyczny dla totalitaryzmu stoi w sprzeczności z zasadami społeczeństwa demokratycznego. W ramach tego systemu cała Japonia jest zorganizowana w jedną rozległą hierarchię, od najmniejszej komórki do całego narodu. Członkostwo jest obowiązkowe, a jednostka znajduje się na dole ciągu poleceń [wydawanych] z państwowych ministerstw, przez prefekturę, miasto, miasteczko i wieś do osady, stowarzyszenia uliczkowego i grupy sąsiedzkiej¹⁰⁶.

Sprawa wydaje się jednak trochę bardziej skomplikowana. W świetle ujawnionych dokumentów archiwalnych decyzja władz okupacyjnych o rozwiązaniu *chōnaikai* i *burakukai* zdaje się być reakcją na działania władz japońskich, zwłaszcza niechlebnego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (Naimushō), które sprzeciwiało się demokratyzacji struktur STS poprzez wprowadzenie między innymi wyborów na stanowiska zarządu. Co ciekawe, sam premier Yoshida Shigeru, prawdopodobnie pod wpływem nalegań Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, w liście z października 1946 r. przekonywał generała MacArthura, że STS to *całkowicie dobrowolne* stowarzyszenia¹⁰⁷, ale SCAP nie dało wiary. Ostatecznie ministerstwo zdecydowało się znieść administracyjny status *chōnaikai* za pomocą Instrukcji nr 4 ze stycznia 1947 r., która unieważniała postanowienie wcielenia *chōnaikai/burakukai* do systemu administracji publicznej, ustanowione przez Instrukcję nr 17 z 1940 r. Wszystkie funkcje administracyjne *chōnaikai* zostały przejęte przez gminy (miasta, miasteczka, wsie i dzielnice)¹⁰⁸. Opór Ministerstwa Spraw Wewnętrznych przeciwko szerszym reformom był tak duży, że zostało ono ostatecznie rozwiązane w grudniu 1947 r., a jego kompetencje podzielone pomiędzy różne organy administracji państwowej¹⁰⁹.

¹⁰⁴ Ueda Tadaichi, *Kindai...*, s. 95–103.

¹⁰⁵ R.J.D. Braibanti, *Neighborhood Associations...*, s. 159.

¹⁰⁶ John W. Masland, *Neighborhood Associations in Japan*, „Far Easter Survey” 1946, t. 15, nr 23, s. 357. Nazwy stowarzyszeń sąsiedzkich w języku angielskim nie są ujednolicone. Masland używa form *street association* i *neighborhood groups* na określenie *tonarigumi* i *chōnaikai/burakukai*.

¹⁰⁷ K. Steiner, *Local...*, s. 73

¹⁰⁸ *Ibidem*, s. 71–74.

¹⁰⁹ Organizacyjnie jako jeden organ ministerstwo odrodziło się dopiero w 2001 r. pod nazwą Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Telekomunikacji (Sōmushō, dosłownie „ministerstwo spraw ogólnych”, 総務省), a nie jak poprzednio Naimushō (内務省, dosłownie „ministerstwo spraw wewnętrznych”) ze względu na negatywne konotacje tej drugiej nazwy.

Formalnie stowarzyszenia sąsiedzkie zostały rozwiązane i zakazane wraz z wejściem w życie powojennej Konstytucji 3 maja 1947 r. zgodnie z Rozporządzeniem rządowym (*seirei*) nr 15 w sprawie rozwiązania *chōnaikai*, *burakukai* oraz ich federacji. Był to kolejny moment krytyczny, który w fundamentalny sposób zmienił reguły organizacji i funkcjonowania STS – i to nie tylko na poziomie samych STS, ale także na poziomie całego systemu politycznego. Mienie *chōnaikai* zostało przejęte przez państwo, a osoby piastujące funkcje w zarządzie w określonym przedziale czasu pozbawione możliwości obejmowania publicznych urzędów przez cztery lata. Rozporządzenie to przestało obowiązywać wraz z odzyskaniem niepodległości przez Japonię w 1952 r. Warto dodać, że między zakończeniem wojny w sierpniu 1945 r. a wejściem w życie rozporządzenia nr 15 pod koniec 1947 r., *chōnaikai* nadal nieformalnie pełniły funkcje administracyjne, zajmując się na przykład redystrybucją towarów. Ponadto, nawet po wejściu w życie zakazu ich organizowania, wiele z nich, zwłaszcza na terenach wiejskich, w rzeczywistości kontynuowało działalność, podobnie jak niektóre ze stowarzyszeń miejskich¹¹⁰. Do lat 70. XX w. STS odrodziły się i funkcjonowały już w całym kraju¹¹¹, choć ich wizerunek jeszcze w latach 80. pozostał raczej negatywny¹¹². Odrodzenie się *chōnaikai* nastąpiło zatem po zakończeniu okupacji spontanicznie jako oddolny ruch społeczny związany z autonomicznymi wysiłkami na rzecz poprawy życia najbliższej wspólnoty.

Wprowadzenie systemu i instytucji demokratycznych przez powojenną konstytucję Japonii nie oznaczało automatycznie faktycznej demokratyzacji życia społecznego i politycznego. Był to długi proces, który w przypadku instytucji sąsiedzkich, według amerykańskiej badaczki Mary Alice Haddad, trwał mniej więcej jedno pokolenie¹¹³. Osoby wykształcone w nowym systemie edukacji opartym na wartościach demokratycznych po osiągnięciu dojrzałości rozpoczęły działalność w *chōnaikai*, wnosząc do nich nowe wartości i idee¹¹⁴. Oprócz zmian pokoleniowych ważną była także decentralizacja i zwiększenie się autonomii finansowej samorządów terytorialnych¹¹⁵. Warto pamiętać, że demokratyzacja jest procesem, w którym wiele reguł, zwłaszcza w sferze wartości, zmienia się bardzo powoli. W okresie wczesnopowojennym mamy do czynienia ze zjawiskiem współwystępowania starych i nowych norm, wartości i instytucji. Nowe normy i wartości (równość, inkluzywność) współwystępowały więc z tradycyjnymi

¹¹⁰ K. Steiner, *Local...*, s. 75.

¹¹¹ Kikuchi Miyoshi, *Chōnaikai...*, s. 66.

¹¹² Nakamura Hachirō, *Chōnaikai no soshiki to un'eijō no mondaiten* [Organizacja *chōnaikai* i problemy związane z zarządzeniem], United Nations University, Tōkyō 1980, s. 3.

¹¹³ M.A. Haddad, *Building...*, s. 2, 27, rozdz. 2, 4.

¹¹⁴ *Ibidem*, s. 128.

¹¹⁵ *Ibidem*, s. 103. Na temat zmiany pokoleniowej i związanej też zmiany wartości patrz Kikuchi Miyoshi, *Chōnaikai to wa...*, s. 87–88.

wartościami, takimi jak utrzymywanie harmonijnych stosunków międzyludzkich, samodoskonalenie się poprzez naukę, przywiązanie dla wspólnotowych rytuałów i symboli¹¹⁶. Według Haddad obecnie STS

stanowią silną podstawę, na której opiera się japońska demokracja – ucząc wartości dobrej obywatelskości (citizenship), wychowując silnych przywódców i przyczyniając się do poprawy [dobrostanu] społeczeństwa¹¹⁷.

Wraz z upływem czasu uprzedzenie i trauma wojenna zaczęły powoli zanikać i ponownie nastąpił wzrost zainteresowania oraz tworzenie nowych *chōnaikai*¹¹⁸. Od okresu szybkiego wzrostu gospodarczego (czyli od połowy lat 50. XX w.) i bogacenia się państwa pojawiły się także lokalne (sąsiedzkie) organizacje o innym niż dotychczas charakterze, związane ze sportem, kulturą, środowiskiem czy hobby¹¹⁹. Powstały także nowe ruchy społeczne (na przykład ekologiczne) i obywatelskie, które doprowadziły do dalszej pluralizacji życia społecznego i politycznego Japonii.

Ważny okres przemian w funkcjonowaniu i postrzeganiu instytucji sąsiedzkich przyniosły następnie lata 90. XX w., kiedy przyjęto wiele ustaw związanych z samorządem terytorialnym i działalnością wolontariuszy. W 1991 r. została znowelizowana Ustawa o samorządzie terytorialnym (art. 260), w wyniku której *chōnaikai* ponownie mogły się stać właścicielami ziemi i nieruchomości (na przykład centrów wspólnotowych, wspólnotowej ziemi cmentarnej) po uzyskaniu specjalnej licencji (*ninka*) z Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Telekomunikacji. W 1999 r. przyjęto liczne nowelizacje ustaw o samorządzie terytorialnym określane jako pakiet ustaw o decentralizacji lokalnej (*Chihō bunken ikkatsuhō*), który w zasadniczy sposób zwiększył autonomię samorządową gmin i zmienił relacje centralno-gminne na bardziej partnerskie. Politolog Matsushita Keiichi w uznaniu skali i głębi tych zmian określił nowelizacje przepisów jako *de facto* przyjęcie nowej ustawy o samorządzie terytorialnym (*shinjichihō*).

Dodatkowo w 1998 r. przyjęta została Ustawa wspierająca określoną działalność non-profit (*Tokutei hi'eiri katsudō sokushinhō*; w skrócie Ustawa o NPO), przyjęta po wydarzeniach związanych z kataklizmem trzęsienia ziemi Hanshin Awa-ji w Kobe w 1995 r. W odpowiedzi na dramatyczną sytuację i opóźnioną reakcję władz publicznych zawiązała się wówczas spontaniczna pomoc społeczna, która następnie przekształciła się w szerszy ruch obywatelskiej działalności w ramach

¹¹⁶ M.A. Haddad, *Building...*, s. 103.

¹¹⁷ *Ibidem*, s. 128.

¹¹⁸ Nakata Minoru *et al.*, *Chōnaikai no subete...*, loc. 352–355.

¹¹⁹ Kikuchi Miyoshi, *Chōnaikai to wa...*, s. 92.

stowarzyszeń non profit (NPO) i organizacji pozarządowych (NGO)¹²⁰. Wraz z wejściem w życie Ustawy o NPO nastąpiła zmiana sposobu myślenia o autonomicznych i obywatelskich działaniach na rzecz dobra publicznego. W dyskusjach na temat NPO/NGO podkreślana była konieczność autonomii, partnerstwa i równości pomiędzy organizacjami obywatelskimi a organami administracji publicznej, podobnie jak w relacjach między administracją centralną i samorządem terytorialnym. Na fali tej zmieniło się także postrzeganie stowarzyszeń sąsiedzkich¹²¹.

Dlaczego STS przetrwały i funkcjonują?

Jak widać z powyższego opisu, historia instytucji sąsiedzkich w Japonii jest długa, burzliwa i skomplikowana. Gdy zostawi się na boku kwestie historycznej ciągłości instytucjonalnej podmiotów przednowożytnych i skupi tylko na instytucjach współczesnych istniejących od przełomu XIX i XX w., ważne wydaje się pytanie, dlaczego stowarzyszenia sąsiedzkie odrodziły się po wojnie i wciąż istnieją. W pewnym uproszczeniu odpowiedzi można podzielić na trzy rodzaje: (a) podejście kulturowo-psychologiczne, (b) systemowo-polityczne oraz (c) funkcjonalne, w którym dodatkowo wyróżniłam (d) zależność od szlaku. Zaznaczyć należy, że nie są to interpretacje zupełnie się wykluczające oraz że są one silnie skorelowane z okresem prowadzonych badań.

Podejście kulturowo-psychologiczne

W podejściu kulturowo-psychologicznym liczą się elementy związane z japońską historią, kulturą i psychę narodu. Reprezentatywnymi badaczami dla tego podejścia są Ōmi Tetsuo, Nakamura Hachirō i Yasuda Saburō, którzy uważali *chōnaikai* za *kulturowy wzór (bunka yōshiki) typowy dla japońskiego społeczeństwa*¹²². Nakagawa

¹²⁰ Zwyczajowo w Japonii termin NGO (z ang. *non-governmental organization*) używany jest w odniesieniu do organizacji pożytku publicznego działających na arenie międzynarodowej, a NPO (z ang. *non-profit organization*) w stosunku do grup działających na obszarze Japonii. W niniejszym artykule oba terminy używane są zamiennie.

¹²¹ Kikuchi Miyoshi, *Chōnaikai to wa...*, s. 89.

¹²² Fujita Hiro, *Nihon toshi no shakaiteki tokushitsu ni kansuru ichikōsatsu – shūkensei to chōnaikai, jichikai* [Studium na temat społecznej charakterystyki miast – scentralizowana administracja a chōnaikai, jichikai], „Shakaigaku Hyōron” 1979–1980, t. 30, nr 4, s. 5; Osada Kōichi, *Chiki shakai no nijū kōzō to toshi chōnaikai* [Podwójna struktura lokalnej społeczności a miejskie chōnaikai], „Waseda Daigaku Daigakuin Bunka Kenkyūka Kiyō” 1990, t. 36, s. 60.

Tsuyoshi określał je natomiast jako *najbardziej naturalną jednostkę życia samorządowego* Japończyków¹²³. Nakagawa dodawał ponadto, że dla Japończyków

możliwa jest przynależność do większej jednostki tylko przez grupę stworzoną poprzez konkretne relacje. Fundamentalne znaczenie dla świadomości przynależenia dla Japończyków ma fakt, że czują ją [grupę] zmysłami [dosł. przez skórę] oraz że dokonuje się ona przez ‘bezpośredni kontakt’ (*fureai*) [z innymi ludźmi]¹²⁴.

W podobnym tonie pisał Ralf Braibanti z Uniwersytetu Syracuse z USA, który pod koniec lat 40. XX w. argumentował, że instytucja STS (*goningumi*) przetrwała, ponieważ *silnie zakorzeniła się w japońskiej kulturze*¹²⁵, a jej istnienie do czasów wojny było wystarczającym dowodem zgodności tej instytucji z japońskimi *tradycjami ludowymi (folkways)*¹²⁶. W organizacjach sąsiedzkich (*tonarigumi*) Braibanti widział wyraz *japońskiego charakteru (Japanese character)*, dzięki czemu odniosły one sukces i były skuteczne jako instytucje państwowe¹²⁷. Psychologiczny rys Japończyków charakteryzował się według Braibantiego *duchem jedności (spirit of oneness)* przejawiającym takie cechy jak: spójność, paternalizm, *duch rodzinny (family spirit)*, którego ucieleśnieniem do końca wojny był cesarz¹²⁸. To właśnie dzięki takim rysom psychologicznym rząd cesarski był w stanie skutecznie kontrolować obywateli:

Idea *tonarigumi*, oparta na duchowej jednorodności ludzi i strachu przed osobistą odpowiedzialnością, została wykorzystana przez rząd jako skuteczny mechanizm kontroli. Bez *tonarigumi* rząd centralny w swoich funkcjach administracji cywilnej (w odróżnieniu od funkcji policyjnych) rozszerzyłby macki tylko do poziomu miasta, miasteczka i wsi [czyli gmin]. Dzięki *tonarigumi* rząd dotarł do życia każdego obywatela za pośrednictwem środka bardziej skutecznego niż najbardziej skuteczny system policyjny¹²⁹.

¹²³ Osada Kōichi, *Chiiki shakai...*, s. 64.

¹²⁴ Cyt. w Kamiya Kōsetsu, *Chōnaikai wa gimū...*, loc. 1817.

¹²⁵ R.J.D. Braibanti, *Neighborhood Associations...*, s. 140.

¹²⁶ *Ibidem*, s. 141. Drugi element osobowości Japończyków to według Braibantiego *głęboka frustracja*, biorąca się ze złożonej struktury japońskiego społeczeństwa, w którą uwikłana jest jednostka, oraz z presji odpowiedzialności, jaka na niej spoczywa nie tylko za własne czyny, ale też osób jej podległych.

¹²⁷ *Ibidem*, s. 138–139.

¹²⁸ Inny badacz Douglas G. Haring w swej pracy z 1946 r. podkreśla „neurotyczny charakter” Japończyków. Douglas G. Haring, *Aspects of Personal Character in Japan*, „The Far Eastern Quarterly” 1946, t. 6, nr 1, s. 12–22.

¹²⁹ R.J.D. Braibanti, *Neighborhood Associations...*, s. 139.

Mimo takiego ujęcia Braibanti nie traktował aspektu kulturowo-psychologicznego deterministycznie. I choć nie wyjaśnił, w jaki sposób powyższy rys psychologiczny Japończyków można było połączyć z wartościami demokratycznymi, konkludował jeszcze w 1948 r., że instytucja stowarzyszeń sąsiedzkich miała ogromny potencjał demokratyczny¹³⁰. Ponadto, co ciekawe, Braibanti wskazywał już wówczas na konieczność wykorzystania własnych zasobów kulturowych w rozwoju demokracji w Japonii, który, według niego,

musi charakteryzować się utworzeniem modelu rządzenia opartego na cechach nieodłącznie związanych z jej cywilizacją oraz na modyfikacjach instytucji głęboko zakorzenionych w historii jej narodu¹³¹.

Podsumowując, nurt kulturowo-psychologiczny choć silny w pierwszych dwóch-trzech dekadach powojennych w dyskusjach na temat przyczyn istnienia i funkcjonowania STS, służył i obecnie służy podkreśleniu kolorytu czy, inaczej mówiąc, specyfiki stowarzyszeń sąsiedzkich w sposób niedeterministyczny i nieodwołujący się do esencjalizmu.

Czynniki systemowo-polityczne

W ujęciu systemowo-politycznym ważną rolę odgrywa władza państwowa i jej działania. Ze względu na fakt, że w dyskusji na temat trwania i odradzania się organizacji sąsiedzkich często pojawia się kwestia genezy, na początku warto poczynić rozróżnienie między dwiema kwestiami, a mianowicie między sprawstwem (*agency*) a zasięgiem i ujednoczeniem instytucji STS.

W odniesieniu do sprawczości, czyli pytania o to, kto był podmiotem inicjującym (*agency*) tworzenie STS, odpowiedź nie jest łatwa i przypomina dyskusję o kurze i jajku. W uproszczeniu można powiedzieć, że wielu badaczy obecnie uznaje *podwójne pochodzenie* (*dual origin*) STS, wskazując na spontaniczne działania oddolne mieszkańców i autonomiczne tworzenie struktur sąsiedzkich, a jednocześnie na działania państwa, w pewnych okresach zmierzające do wykorzystania organizacji sąsiedzkich w celach administracyjnych i politycznych. Różnice między badaczami polegają najczęściej na przypisywaniu większego znaczenia jednej z tych opcji (oddolne/spontaniczne – odgórne/państwowe). Nakamura Hachirō utrzymywał, że większość stowarzyszeń sąsiedzkich powstała w czasach

¹³⁰ *Ibidem*, s. 156–159. Braibanti skupia się przede wszystkim na podstawowych jednostkach stowarzyszeń sąsiedzkich zwanych *tonarigumi*, które określa jako stowarzyszenia sąsiedzkie (*neighborhood associations*), podczas gdy *chōnaikai* tłumaczy jako *block associations*. *Ibidem*, s. 136.

¹³¹ *Ibidem*, s. 163.

nowożytnych oddolnie¹³², podobnie jak amerykański badacz samorządu terytorialnego w Japonii, Kurt Steiner, który spontanicznie podmioty organizacji społecznej określił mianem *wspólnot naturalnych* (*natural communities*) lub *jednostek naturalnych* (*natural units*). Steiner poczynił jednak rozróżnienie na obszary wiejskie i miejskie, twierdząc, że pomioty naturalne typu *buraku* (jako jednostka organizacji poniżej poziomu wsi, czyli poziom podstawowy w ujęciu niniejszej pracy) istniały cały czas nieprzerwanie do okresu militaryzmu na całym terytorium Japonii, podczas gdy na obszarach miejskich występowały tylko sporadycznie¹³³. Inny wybitny znawca przedmiotu Suzuki Eitarō, twórca tezy o istnieniu *wsi naturalnych* (*shizenon*), które stały się podstawą lokalnej samorządności (*chiiki jichi*), z czasem zmienił stanowisko, twierdząc, że nowożytne naturalne wsie powstały na podstawie *wsi administracyjnych* (*gyōseison*), które utworzył rząd Meiji w drugiej połowie XIX w.¹³⁴ Inny badacz z nurtu Suzukiego¹³⁵, Torigoe Hiroyuki, wskazał na kolejny aspekt złożoności tego zagadnienia, przedstawiając przykłady procesu kształcenia się wspólnot o silnej tożsamości w utworzonych przez rząd Meiji nowych jednostkach administracyjnych o nazwie *ku*, które następnie przetrwały mimo kolejnych reform administracyjnych i formalnego zniesienia *ku*. Torigoe wskazał w ten sposób na skomplikowany związek przyczynowy oraz trudności w ocenie kwestii spontaniczności powstawania STS¹³⁶.

W odniesieniu do roli rządu w czasach militaryzmu, sytuacja zdaje się jasna, jako że nikt nie kwestionuje dominującej roli i wpływu państwa. Stowarzyszenia sąsiedzkie zostały wówczas formalnie inkorporowane do systemu administracji państwowej (Instrukcja nr 17 Ministerstwa Spraw Wewnętrznych), ich struktura ujednolicona i rozszerzona na cały kraj. W miejscach, gdzie STS nie istniały, utworzono nowe *chōnaikai/burakukai* i w tym sensie geneza części stowarzyszeń była w tym okresie rzeczywiście bardzo silnie powiązana z inicjatywą państwa.

Podsumowując, można powiedzieć, że kwestia sprawstwa w powstawaniu STS dla wielu badaczy przedstawia się jako złożony system sprzężenia zwrotnego. Spontaniczne i oddolne tendencje do samostowarzyszenia się oraz istniejące struktury organizacji sąsiedzkich zostają w poszczególnych okresach wykorzystane przez

¹³² Nakamura Hachirō, *Senzen...*, s. 34.

¹³³ K. Steiner, *Local...*, s. 57–59.

¹³⁴ Yamasaki Kimiaki, *Suzuki Eitarō ni okeru 'shizen' to gyōsei* ['Naturalny' i 'administracyjny' w ujęciu Suzuki Eitarō], „Shakaijaku Hyōron” 2012, t. 63, nr 3, s. 424–438.

¹³⁵ Tamano Kazushi, *Kindai Nihon no toshika to chōnaikai no seiritsu* [Urbanizacja w nowożytnej Japonii a powstanie chōnaikai], Kōjinsha, Tōkyō 1993.

¹³⁶ Torigoe Hiroyuki, *Gyōseijō no kuiki settei to seikatsu soshiki no taiō. Chōnaikai oyobi han* [Ustanowienie jednostki ku przez administrację a reakcja organizacji życiowych. Chōnaikai i han], „Journal of Social Studies” 1975, t. 9, s. 21–42.

władze państwowe w określonych celach administracyjnych i politycznych¹³⁷. W utworzonych przez państwo w ten sposób strukturach rodzą się oddolne inicjatywy i kształtuje określona tożsamość wspólnotowa, która pozostaje nawet po zniknięciu formalnych i odgórnie narzuconych struktur.

Wracając do kwestii przyczyn odrodzenia się STS po wojnie w ujęciu systemowo-politycznym. Reprezentatywnym badaczem dla tego nurtu wśród japońskich uczonych jest Akimoto Ritsurō, który podkreślał, że historyczna ciągłość i trwanie stowarzyszeń sąsiedzkich nie było wynikiem ich *spontanicznych funkcji samorządowych lub cech kulturowych*, ale czynników natury politycznej związanej ze świadomym działaniem ze strony *silnej administracji państwowej*¹³⁸. Współcześnie podobne do Akimoto stanowisko zajmuje Amerykanin Robert Pekkanen, który utrzymuje, że rozwój, rozprzestrzenianie się i funkcjonowanie STS należy tłumaczyć silną interwencją państwa, które wspierało ich tworzenie w określonych celach. W okresie powojennym interwencja państwa polegała na *rządowej legitymizacji oraz wsparciu finansowym chōnaikai*, a także na stworzeniu i utrzymywaniu określonego kontekstu prawno-regulacyjnego (*regulatory framework*), który determinuje ich sposób funkcjonowania¹³⁹. Ostatecznie sposób powstania i odrodzenia się *chōnaikai* Pekkanen określa jako *dziwną mieszankę spontanicznych i autonomicznych lokalnych impulsów do stowarzyszania się oraz zainspirowanych przez rząd organizacyjnych matryc*¹⁴⁰.

Interpretacje Akimoto czy Pekkanena zdają się w przekonujący sposób wyjaśniać przyczynę rozprzestrzenienia i ujednoczenia struktur STS na cały kraj. W ujęciu tym trudno jednak wytłumaczyć, dlaczego *chōnaikai* odrodziły się po zakończeniu wojny mimo formalnego zakazu w okresie okupacji czy braku wsparcia ze strony państwa w początkowych dekadach po odzyskaniu przez Japonię suwerenności w 1952 r.¹⁴¹

¹³⁷ Tamano uważa, że STS powstawały spontanicznie w okresie Edo, ale w czasie Meiji zostały wykorzystane przez władze państwowe w ramach polityki regionalnej. Tamano Kazushi, *Kindai...*

¹³⁸ Akimoto Ritsurō, *Chūkan shūdan toshite no chōnaikai* [Chōnaikai jako organizacja pośredku], w: Kurosawa Susumu, Akimoto Ritsurō (red.), *Chōnaikai to chiiki shūdan* [Chōnaikai i organizacje lokalne] (5), Minerva Shōbo, Tōkyō 1990, s. 131. W okresie pookupacyjnym debata między Akimoto Ritsurō z podejściem systemowo-politycznym a Nakamurą Hachirō z podejściem kulturowym dominowała w japońskim dyskursie socjologicznym na temat *chōnaikai*.

¹³⁹ R. Pekkanen, *Japan's Dual...*, s. 129.

¹⁴⁰ *Ibidem*, s. 104.

¹⁴¹ Gerald Curtis podaje za Oką Yoshitake, że w lipcu 1956 r. STS istniały w 98% gmin. Gerald L. Curtis, *Election Campaigning Japanese Style*, Columbia University Press, New York 1971, s. 71.

Podejście funkcjonalne

Podejście funkcjonalne jest podejściem najszerszym. W uproszczeniu można powiedzieć, że STS istnieją jako instytucjonalne narzędzie rozwiązania problemów wspólnot sąsiedzkich, a historycznie niektóre z nich przetrwały, kontynuując działalność w nowych warunkach, gdyż wcześniej sprawdziły się organizacyjnie w rozwiązywaniu wspólnych problemów i dostarczaniu podstawowych usług. Do nurtu funkcjonalnego można zaliczyć wielu antropologów, socjologów, etnologów czy działaczy społecznych, którzy w stowarzyszeniach sąsiedzkich widzą narzędzie rozwiązywania złożonych problemów pojawiających się wraz z rozwojem gospodarczo-społecznym i politycznym państwa¹⁴². Od końca XIX w. były to między innymi procesy urbanizacji, uprzemysłowienia i modernizacji¹⁴³. Na terenach miejskich stowarzyszenia sąsiedzkie były, według Theodora Bestora i wielu japońskich badaczy, odpowiedzią na proces urbanizacji¹⁴⁴, a w ujęciu Henry'ego D. Smitha, *sposobem na utrzymanie solidarności lokalnej wspólnoty* w obliczu szybkiego napływu nowej ludności do miast¹⁴⁵.

W kontekście sytuacji powojennej Mary Alice Haddad widzi w nich *instytucję zapewniającą spójność społeczną i wzajemną pomoc w rozpaczliwym gospodarczo i zaburzonym społecznie środowisku*¹⁴⁶. Natomiast w czasach współczesnych problemów starego społeczeństwa i rosnącego deficytu skarbu państwa Kamiya Kōsetsu postrzega STS jako narzędzia zaspokajające potrzebę wspólnoty i wspólnotowej pomocy w sytuacji wycofywania się państwa z dostarczania pewnych usług w zakresie opieki społecznej¹⁴⁷.

Pomoc sąsiedzka okazuje się także kluczowa w czasie klęsk żywiołowych (trzęsienia ziemi, tajfuny, tsunami, obfite deszcze, obsunięcia ziemi), których w Japonii nie brakuje ze względu na wysoką aktywność sejsmiczną tego regionu, oraz w innych sytuacjach nagłych, niespodziewanych i dramatycznych, takich jak pożary, wojny, niedobór wody, jedzenia i innych podstawowych produktów. Historycznie

¹⁴² Suzuki Eitarō postrzega organizacje lokalne jako narzędzie wspólnej obrony (*kyōdō bōei*) i współpracy życiowe (*seikatsu kyoryoku*). Suzuki Eitarō, *Toshi shakaigaku genri* [Podstawy socjologii miasta], Yuhikaku, Tōkyō 1957.

¹⁴³ W odniesieniu do procesu urbanizacji okresu Edo Tamano Kazushi twierdzi, że STS były odpowiedzią na potrzebę „wspólnej obrony” wspólnoty (*kyōdō bōei*). Tamano Kazushi, *Kindai...*

¹⁴⁴ T.C. Bestor, *Neighborhood...*, loc. 905. Przy czym proces urbanizacji zaczął się w okresie Edo jeszcze przed procesem industrializacji. Patrz też Hachiro Nakamura, *Urban Growth in Prewar Japan*, w: Kuniko Fujita, Richard Child Hill (red.), *Japanese Cities*, Temple University Press, 1993, s. 47–48.

¹⁴⁵ Henry D. Smith, *Tokyo as an Idea: An Exploration of Japanese Urban Thought until 1945*, „Journal of Japanese Studies” 1978, t. 4, nr 1, s. 66.

¹⁴⁶ M.A. Haddad, *Building...*, s. 105.

¹⁴⁷ Kamiya Kōsetsu, *Chōnaikai wa gimu...*, loc. 1795–1810.

wzmógł wzrost powstawania nowych STS rzeczywiście można zaobserwować po wojnie japońsko-rosyjskiej, po I wojnie światowej, podczas kryzysu z lat 1930–1932 oraz po kataklizmie Wielkiego Trzęsienia Ziemi w Kanto w 1923 r. Podobny ruch oddolnej samoorganizacji zaobserwowano również po trzęsieniu ziemi Hanshin Awaji w 1995 r. oraz po Wielkim Trzęsieniu Ziemi we Wschodniej Japonii w marcu 2011 r. Szacuje się, że aż 77,4% osób, które doświadczyły skutków kataklizmu w styczniu 1995 r., w pierwszej kolejności otrzymało pomoc od rodziny i członków wspólnoty sąsiedzkiej¹⁴⁸. Katastrofy naturalne przyczyniają się do wzrostu zainteresowania stowarzyszeniami, a także do odradzania ich działalności ze względu na przydatność w tego typu sytuacjach. Hasła wspólnoty (*komyūnitii*) i więzi międzyludzkich (*kizuna*) powracają wówczas na agendę w debacie publicznej, na łamach prasy, telewizji, ale także w przemowach przedstawicieli władz publicznych¹⁴⁹.

Funkcjonalne podejście wykorzystują też niektóre stowarzyszenia sąsiedzkie, na przykład miasto Sapporo, które w taki oto sposób podsumowuje korzyści płynące z członkostwa dla poszczególnych grup:

- dla rodzin z dziećmi – możliwość poznania i zaprzyjaźnienia się z innymi rodzicami oraz wymiany informacjami na temat wychowania dzieci,
- dla osób starszych – pomoc wspólnoty w różnych niespodziewanych i losowych sytuacjach,
- dla singli – poznanie sąsiadów oraz uwolnienie się od samotności czy izolacji ze wspólnoty sąsiedzkiej,
- dla rodzin podczas ich nieobecności – spokój i pewność o mienie, gdyż będą go pilnować sąsiedzi, „zwracając wszystkie oczy wspólnoty na osoby podejrzane”¹⁵⁰.

Zależność od ścieżki

W ujęciu instytucjonalizmu historycznego ciągłość i odradzanie się stowarzyszeń sąsiedzkich można potraktować jako zależność od ścieżki. W perspektywie tej kontynuacja, odradzanie się i tworzenie nowych stowarzyszeń to korzystanie z instytucji i struktur wcześniej istniejących, zwłaszcza przy braku nowych, które mogłyby je zastąpić. Ważną rolę odgrywa w tym procesie mechanizm

¹⁴⁸ Nakata Minoru *et al.*, *Chōnaikai no subete...*, loc. 635.

¹⁴⁹ Kamiya Kōsetsu, *Chōnaikai wa gimū...*, loc. 98, 1688.

¹⁵⁰ Sapporo shi [Miasto Sapporo], *Sankō shiryō* [Materiały referencyjne], https://www.city.sapporo.jp/shimin/shinko/chounaikai/hint/documents/chonaikaihintosiryō_1.pdf, s. 59 [dostęp 1 kwietnia 2020].

samowzmacniania, czyli pamięć określonych korzyści i pozytywnych doświadczeń. Mieszkańcy spostrzegli, że łatwiej i wygodniej było poradzić sobie z różnymi problemami, działając wspólnie z sąsiadami niż tylko w ramach jednego domostwa. Instytucje stowarzyszeń sąsiedzkich przetrwały zatem, gdyż sprawdziły się nie tylko jako skuteczna jednostka administracyjna do implementacji polityki państwowej, poboru podatków, indoktrynacji i kontroli, ale także jako wspólnotowa sieć pomocy w podstawowych sprawach bytowych dla poszczególnych rodzin i domostw, zwłaszcza w dramatycznej sytuacji niedoboru i biedy, która panowała w Japonii zaraz po zakończeniu wojny.

Interpretację odrodzenia się STS po wojnie z punktu zależności od ścieżki i mechanizmu samowzmacniania można potraktować jako rodzaj podejścia funkcjonalnego. STS były sposobem i narzędziem rozwiązywania problemów materialnych, utrzymania ładu społecznego w najbliższym sąsiedztwie, odbudowy z powojennej pożogi i rozwoju, wsparcia i bliskości. Były narzędziem, które sprawdziło się we wcześniejszym okresie. Dodatkowo, jak celnie zauważa Tanaka Shigeyoshi¹⁵¹, istniało także ciche przyzwolenie władz lokalnych i centralnych na odradzanie się STS, a ponadto istnieli aktorzy polityczni, szczególnie dawni przewodniczący *chōnaikai* i inni liderzy, którzy mieli doświadczenie i wiedzę organizacyjną, a także zapewne częściowo własny interes w tym, by je na nowo tworzyć lub nieformalnie podtrzymywać, choć niewątpliwie bez szerokiego poparcia społecznego odrodzenie się działalności STS nie byłoby możliwe na taką skalę.

Uwagi końcowe

Stowarzyszenia sąsiedzkie funkcjonują w określonym kontekście polityczno-gospodarczym, który się zmieniał i przybierał najróżniejsze formy. Analiza historyczna pokazuje, że spełniały one określone cele i funkcje zarówno w systemie monarchii konstytucyjnej o ograniczonej partycypacji politycznej społeczeństwa na przełomie XIX i XX w., w systemie totalitarnym, jak i demokracji liberalnej. Można zatem przyjąć metaforycznie, że instytucja stowarzyszeń sąsiedzkich jest pewnego rodzaju naczyniem, które dostosowuje się lub jest dopasowywane do zmieniających się okoliczności społeczno-politycznych i gospodarczych. W procesie zmian ważne były momenty krytyczne, które w zasadniczy sposób modyfikowały zbiór zasad konstytuujących STS. Pierwszy z tych momentów symbolizuje Instrukcja MSW nr 17 w sprawie *burakukai* i *chōnaikai* z września 1940 r., a drugi

¹⁵¹ Tanaka Shigetoshi, *Chōnaikai no rekishi to bunseki shikaku* [Historia chōnaikai i perspektywa analityczna], w: Kurosawa Susumu, Akimoto Ritsurō (red.), *Chōnaikai to chiiki shūdan* [Chōnaikai i organizacje lokalne] (5), Minerva Shōbo, Tōkyō 1990, s. 50–51.

– rozporządzenie rządowe nr 15 w sprawie rozwiązania *chōnaikai*, *burakukai* oraz ich federacji z maja 1947 r. Warto zauważyć, że w obu tych momentach krytycznych zmiany konstytucyjnych zasad STS były silnie powiązane z panującym reżimem politycznym, jak również, że w obu wypadkach źródłem zmiany formalnych zasad były akty normatywne.

W odniesieniu do konstytucyjnych cech przyjętych na podstawie definicji Nakaty na początku niniejszego artykułu, można powiedzieć, że o ile reguła dotycząca (1) obszaru, która zawsze była raczej mało precyzyjna i niedefiniowana, a odnosząca się do niewielkiego obszaru obejmującego od kilkunastu do kilkuset gospodarstw domowych – niewiele się zmieniła, o tyle pozostałe reguły uległy zasadniczej transformacji (tabela 3). Zasada dotycząca (2) członków uległa zmianie poprzez przekształcenie, czyli poprzez nową interpretację reguły, że członkami są domostwa z założenia wskazujące na małżeństwa, na dopuszczenie na członków także gospodarstwa domowe składające się z pojedynczych osób. (3) Członkostwo zmieniło się z obowiązkowego na dobrowolne, czyli nastąpiła całkowita zamiana reguły. (4) Cele ograniczono ze spraw sąsiedztwa i wdrażania polityki państwa do spraw wspólnoty sąsiedzkiej, w którym to procesie zmiany dokonano poprzez zamianę reguły (znosząc konieczność realizacji polityki państwa i indoktrynacji), a także poprzez przekształcenie sposobu implementacji reguł (umacnianie podstawy życia społecznego, rozwój harmonijnych więzi sąsiedzkich i dobrobytu mieszkańców). (5) Funkcje reprezentacji sąsiedztwa zmodyfikowano poprzez zamianę statusu STS jako organu administracji publicznej na organizację obywatelską. Bardzo ważne zmiany zaszły także w odniesieniu do nieformalnych zasad, takich jak (6) wartości, które można rozpatrywać na dwóch płaszczyznach – systemowej i wspólnotowej.

Tabela 3. Zmiana reguł organizacji sąsiedzkich

momenty krytyczne reguły	Instrukcja MSW nr 17 z 1940	Rozporządzenie rządowe nr 15 z 1947	zmiany
(1) obszar	sąsiedztwo	sąsiedztwo	–
(2) członkowie	domostwa	domostwa, w tym single	przekształcenie
(3) członkostwo	obowiązkowe	dobrowolne	zamiana
(4) cele	sprawy sąsiedzkie i polityka państwa	sprawy sąsiedzkie	zamiana i przekształcenie
(5) funkcje	reprezentacja sąsiedztwa jako organ administracji państwowej	reprezentacja sąsiedztwa jako organizacja obywatelska	zamiana

momenty krytyczne reguły	Instrukcja MSW nr 17 z 1940	Rozporządzenie rządowe nr 15 z 1947	zmiany
(6) wartości	autorytarne (neokonfucjańskie) i wspólnotowe	demokratyczne i wspólnotowe	Zamiana, dryfowanie, nakładanie, przekształcanie

Źródło: Opracowanie własne.

Na płaszczyźnie systemowej, pod wpływem prowadzonego po wojnie reżimu demokracji liberalnej zmieniły się wartości polityczno-prawne, takie jak: prawa człowieka, równość wobec prawa, wolność osobista, dobrowolność stowarzyszeń, tolerancja, inkluzywność. Były to zmiany formalne, wynikające bezpośrednio z określonych aktów normatywnych wyznaczających momenty krytyczne. W jakim stopniu odgórnie narzucone wartości i normy były i są w rzeczywistości praktykowane, jest rzeczą skomplikowaną, gdyż ich zmiana była i jest procesem stopniowym. W okresie wczesnopokupacyjnym, jak wykazano powyżej, wielu badaczy krytycznie odnosiło się do asymilacji i praktykowania tych wartości przez Japończyków. Działo się tak z powodu ciągłego istnienia i funkcjonowania dawnych, tzw. konserwatywnych wartości na płaszczyźnie wspólnotowej. Niektóre z nich, jak starszeństwo czy patriarchyzm, zmieniają się, choć bardzo powoli. Na przykład kwestia genderowej reprezentacji w zarządach STS ciągle jest problematyczna.

Metamorfoza STS jednak nastąpiła, czy raczej należałoby powiedzieć, następuje – w złożonym procesie zamiany, nakładania, przekształcania i dryfowania zasad, a system edukacji i zmiana pokoleniowa odgrywają w tym procesie, jak się zdaje, bardzo ważną rolę. Inne wspólnotowe wartości, takie jak: zaufanie, wzajemna pomoc, solidarność, współpraca, utrzymywanie harmonijnych stosunków międzyludzkich, przywiązanie dla wspólnotowych rytuałów i symboli, zainteresowanie sprawami wspólnoty – przetrwały, zyskując na znaczeniu jako kapitał społeczny także w szerszym dyskursie poprawy jakości i funkcjonowania systemów demokratycznych¹⁵².

Reasumując, analiza historyczna w ujęciu instytucjonalnym wyraźnie wskazuje na wagę reżimu politycznego oraz związanych z nim norm i wartości dla sposobu funkcjonowania i możliwości wykorzystania **potencjału** instytucji sąsiedzkich. Jeszcze raz należy podkreślić, że jest to po prostu **potencjał**, inaczej nazywany **kapitałem**, którego wykorzystanie zależy od wielu czynników systemowych i ludzkich w skali makro (państwa) i mikro (STS). Parafrazując cytata Mary Alice Haddad z samego początku artykułu, należy podkreślić, że instytucje sąsiedzkie,

¹⁵² Patrz Michael Waltzer, *Civility and Civic Virtue in Contemporary America*, „Social Research” 1974, t. 41, nr 4, s. 603.

podobnie jak inne instytucje polityczne i społeczne, są wypadkową miejsca i czasu, w których powstały, oraz że podlegają nieustannym procesom przemian, stwarzania i odtwarzania na nowo. Odpowiedź na pytanie, czym są stowarzyszenia sąsiedzkie w Japonii i jaką rolę odgrywają, będzie zatem zależać od punktu w czasie. Mają one bowiem potencjał zarazem i autorytarny (feudalny), i demokratyczny.

Słowa kluczowe: Społeczeństwo japońskie, stowarzyszenia sąsiedzkie, polityka Japonii po 1945

Summary

Democratic and Authoritarian Potential – Japanese Neighborhood Associations from the Perspective of Historical Institutionalism

Japan's neighborhood associations (NHA) have been the subject of polemics for years. These disputes concern both their autonomy in relation to public administration and voluntary membership, and thus their civic nature, as well as the period and genesis of the formation. This article analyzes the debate on the subject, tracing the transformation and metamorphosis of neighborhood associations from the perspective of historical institutionalism. The article consists of four parts, the first one briefly discusses the concepts of historical institutionalism as well as the main assumptions and definitions adopted in this article, the second presents the profile of contemporary neighborhood associations in terms of structure, financing, and activities; the third sketches a historical development, and the fourth examines the factors for the rebirth of associations after the end of the war in Asia and the Pacific in 1945. The main argument of the article is twofold. First, the constitutive principles of neighborhood associations changed under the influence of the dominant political regime, and in the post-war transformation process the change has been occurring gradually and incrementally, primarily under the influence of generational change and other systemic and environmental factors; secondly, neighborhood associations developed after the war as a result of path dependence and the effect of *self-reinforcement*, i.e. the positive experiences of residents with the functioning of these organizations in previous periods as a tool to solve community problems and meet specific needs.

Keywords: Japanese society, neighborhood associations, Japanese politics after 1945

Bibliografia

1. Akimoto Ritsurō, *Chūkan shūdan toshite no chōnaikai* [Chōnaikai jako organizacja pośrednia], [w:] Kurosawa Susumu, Akimoto Ritsurō (red.), *Chōnaikai to chiiki shūdan* [Chōnaikai i organizacje lokalne], Tōkyō 1990.
2. Arakaki Jirō, *Chiiki seiji ni okeru chōnaikai, jichikai no kinō* (I) [Funkcje chōnaikai i jichikai w polityce lokalnej], „Jichi Sōken” 2017, t. 460, nr 2.
3. Bestor T.C., *Neighborho – od Tokyo*, Stanford 1990.
4. Bochorodycz B., *Rozwój społeczeństwa obywatelskiego w Japonii w dobie globalizacji. Rola ‘presji międzynarodowej’ i państwa w rozwoju grup pożytku publicznego od końca lat 1970*, [w:] E. Kostowska-Watanabe (red.), *Zmiany społeczne w Japonii w XIX i XX wieku*, Kraków 2012.
5. Bolitho H., *The han*, [w:] M.B. Jansen (red.), *Warrior Rule in Japan*, Cambridge 1995.
6. Braibanti R.J.D., *Neighborhood Associations in Japan and Their Democratic Potentialities*, „The Far Eastern Quarterly” 1948, t. 7, nr 2.
7. Curtis L., *Election Campaigning Japanese Style*, New York 1971.
8. Fioretos O., Falletti T.G., Sheingate A., *Historical Institutionalism in Political Science. The Oxford Handbook of Historical Institutionalism*, Oxford 2018.
9. Fujita Hiro, *Nihon toshi no shakaiteki tokushitsu ni kansuru ichikōsatsu – shūkensei to chōnaikai, jichikai* [Studium na temat społecznej charakterystyki miast – scentralizowana administracja a chōnaikai, jichikai], „Shakaigaku Hyōron” 1979–1980, t. 30, nr 4.
10. Gawlikowski K., *Konfucjański model państwa w Chinach*, Warszawa 2009, http://codogni.pl/subpage/cbap/wp/isp_konfucj_model_panstwa.pdf.
11. Hachiro Nakamura, *Urban Growth in Prewar Japan*, [w:] Kuniko Fujita, Richard Child Hill (red.), *Japanese Cities*, Temple University Press 1993.
12. Hacker J.S., Pierson P., Thelen K., *Drift and Conversion: Hidden Faces of Institutional Change*, [w:] J. Mahoney, K. Thelen (red.), *Advances in Comparative-Historical Analysis*, Cambridge 2015.
13. Haddad M.A., *Building Democracy in Japan*, New York 2012.
14. Haring D.G., *Aspects of Personal Character in Japan*, „The Far Eastern Quarterly” 1946, t. 6, nr 1.
15. Hirakawa Takehiko, *Burakukai, chōnaikai tō seibi yōryō* (11 września 1940, *naimushō kun- rei 17 gō*) *o yomu, chiiki shakai no ‘fu no san’ o rikai suru tame ni* [Analiza zarysu przygotowań do chōnaikai, burakukai (Instrukcja Ministerstwa Spraw Wewnętrznych nr 17) – w celu zrozumienia ‘negatywnego dziedzictwa’ lokalnej społeczności], „Niigata Seiryō Gakkaishi” 2011, t. 3, nr 2.

16. Hodgson G.M., *On defining institutions: Rules versus equilibria*, „Journal of Institutional Economics” 2015, t. 11, nr 4.
17. Hogan J., *Remoulding the Critical Junctures Approach*, „Canadian Journal of Political Science” 2006, t. 39, nr 3.
18. Horiguchi Tadashi, *Nihon ni okeru jūmin soshiki no yakuwari henka ni kansuru kenkyū* [Badania na temat zmian roli organizacji mieszkańców w Japonii], „Ritsumeikan Hōgaku” 2019, t. 387/388.
19. Ishii Ryōsuke, *A History of Political Institutions in Japan*, Tokyo 1980.
20. Kamiya Kōsetsu, *Chōnaikai wa gimu desuka: komyunitii to jiyū no jissen* [Czy chōnaikai jest obowiązkowe? Praktyka wspólnoty i wolności], Tōkyō 2014.
21. Kan’ichi Asakawa, *Notes on Village Government in Japan after 1600*, II, „Journal of the American Oriental Society” 1911, t. 31, nr 2.
22. Kan’ichi Asakawa, *Notes on Village Government in Japan after 1600*, I, „Journal of the American Oriental Society” 1910, t. 30, nr 3.
23. Mahoney J., Kathleen Thelen, *Explaining Institutional Change: Ambiguity, Agency, and Power*, New York 2009.
24. Mahoney J., *Path-Dependent Explanations of Regime Change: Central America in Comparative Perspective*, „Studies in Comparative International Development” 2001, t. 36, nr 1.
25. Masland J.W., *Neighborhood Associations in Japan*, „Far Easter Survey” 1946, t. 15, nr 23.
26. Matsushita Keiichi, *Gendai seijigaku* [Współczesna politologia], Tōkyō 1969.
27. Nakamura Hachirō, *Chōnaikai no soshiki to un’eijō no mondaiten* [Organizacja chōnaikai i problemy związane z zarządzeniem], Tōkyō 1980.
28. Nakamura Hachirō, *Senzen no Tokyo ni okeru chōnaikai* [Chōnaikai w przedwojennym Tokio], Tōkyō 1978.
29. Nakata Minoru et al., *Chōnaikai no subete ga wakaruru gimmon nanmon hyakumon hyakutō: bōhan bōsai kara kaiteki na machizukuri made* [Sto pytań i odpowiedzi na trudne pytanie dotyczące zrozumienia chōnaikai: Od prewencji przestępczej i działań przeciwko kłeskom żywiołowym do działań na rzecz rozwoju], Tōkyō 2008.
30. Nakata Minoru, *Chiiki bunken jidai no chōnaikai jichikai* [Chōnaikai i jichikai w czasach de-centralizacji samorządowej], Tōkyō 2007.
31. Nakata Minoru, *Sekai no jūmin soshiki: Ajia to Ōbei no kokusai hikaku* [Organizacje obywatelskie na świecie. Międzynarodowe porównanie Azji oraz Europy i Ameryki Północnej], Tōkyō 2000.
32. Osada Kōichi, *Chiiki shakai no nijū kōzō to toshi chōnaikai* [Podwójna struktura lokalnej społeczności a miejskie chōnaikai], „Waseda Daigaku Daigakuin Bunka Kenkyūka Kiyō” 1990, t. 36.

33. Pierson P., *Not Just What, but When: Timing and Sequence in Political Processes*, „Studies in American Political Development” 2000, t. 14, nr 1.
34. Pierson P., *Politics in Time. History, Institutions, and Social Science*, Princeton 2011.
35. Smith H.D., *Tokyo as an Idea: An Exploration of Japanese Urban Thought until 1945*.
36. Sōmushō [Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Telekomunikacji], *Sōmushō sakusei shiryō, shiryō 5-1* [Dokumenty przygotowane przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Telekomunikacji], 10 lutego 2016, <https://www8.cao.go.jp/shokun/jihenkou/20160210/shiryō5-1.pdf>.
37. Steiner K., *Local Government in Japan*, Stanford 1965.
38. Suzuki Eitarō, *Toshi shakaigaku genri* [Podstawy socjologii miasta], Tōkyō 1957.
39. Tamano Kazushi, *Kindai Nihon no toshika to chōnaikai no seiritsu* [Urbanizacja w nowożytnej Japonii a powstanie chōnaikai], Tōkyō 1993.
40. Tanaka Shigetoshi, *Chōnaikai no rekishi to bunseki shikaku* [Historia chōnaikai i perspektywa analityczna], [w:] Kurosawa Susumu, Akimoto Ritsurō (red.), *Chōnaikai to chiiki shūdan* [Chōnaikai i organizacje lokalne], Tōkyō 1990.
41. Tanaka Shigeyoshi, Kumada Toshio, *Shūdankan nettowaaku ni yoru chiiki shakai kenkyū no kokoromi* [Próba badań społeczeństwa lokalnego za pomocą sieci międzygrupowej], *Tonarigumi*, <https://www.youtube.com/watch?v=ogRlSePDen8>.
42. Torigoe Hiroyuki, *Gyōseijō no kuiki settei to seikatsu soshiki no taiō. Chōnaikai oyobi han* [Ustanowienie jednostki ku przez administrację a reakcja organizacji życiowych. Chōnaikai i han], „Journal of Social Studies” 1975, t. 9.
43. Ueda Tadaichi, *Kindai ni okeru toshi chōnai no hatten katei* [Proces rozwoju miejskich chōnai w nowożytności], [w:] Iwasaki Nobuhiko et al., *Chōnaikai no kenkyū* [Studia nad chōnaikai], Tōkyō 1989.
44. Waltzer M., *Civility and Civic Virtue in Contemporary America*, „Social Research” 1974, t. 41, nr 4.
45. Yamasaki Kimiaki, *Suzuki Eitarō ni okeru ‘shizen’ to gyōsei* [‘Naturalny’ i ‘administracyjny’ w ujęciu Suzuki Eitarō], „Shakaigaku Hyōron” 2012, t. 63, nr 3.